

SELMÂN-I PÂK MEYDAN MUHÂREBESİ¹

THE BATTLE OF CTESIPHON (SELMÂN-I PÂK)

N. Fahri TAŞ²

ÖZET: İngiltere, 15 Teşrin-i evvel 1914 {28 Ekim 1914} günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. General Barret komutasındaki 15 000 kişilik bir kuvveti 14 Teşrin-i sâni 1914'de {27 Kasım 1914} Basra Körfezi'ne gönderip 22 Teşrin-i sâni 1914'de {5 Aralık 1914} Basra'yı istilâ etti. Bu tarihte Osmanlı Devleti'nin Irâk'ta silahlı ve silahsız toplam 8 000 kişiden oluşan 35. ve 38 tümenleri vardı. Irâk Cephesi Komutanı Cavit Paşa idi. Süleyman Askerî Bey'in rütbesi yarbaylığa yükseltilip Irâk Cephesi Komutanlığı'na atanınca, Cavit Paşa bu görevden ayrılıp 2 Ocak 1915 günü komutayı Süleyman Askerî Bey'e devretti.

Süleyman Askerî Bey, 20 Ocak 1915 günü Şuayyibe çarpışmalarında yaralandı, 14 Nisan 1915 günü intihâr etti. Cephe komutanlığı vekâleten binbaşılıktan yarbaylığa terfi ettirilen Ali Bey'e verildi.

Şuayyibe çarpışmalarından sonra General Barret alınarak İngiliz birlikleri komutanlığına 9 Nisan 1915 tarihinde General Sör Johnson Nixon getirildi.

Bu tarihe kadar; çoğunluğu yerli halktan teşekkül ettirilmiş Osmanlı birlikleri, İngilizler karşısında ağır yenilgilere uğrayarak devamlı olarak geri çekilmiş emir-komutadan uzak bir hâle düşmüştü. Cepheadeki durumu düzeltmek için Albay Nureddin Bey 24 Nisan 1331 { 7 Mayıs 1915} tarihinde Irâk ve Havâlisi Umûm Komutanı olarak ta'yin edildi.

Nureddin Bey bir yandan orduya çekidüzen verirken diğer taraftan Kerbelâ {27 Haziran 1915} ve Hille ayaklanmalarıyla {19 Ağustos 1915} uğraştı. Mevcut ordu ile netice alınamayacağını anlayan Nureddin Bey, orduyu İngiliz birliklerinden 120 km kadar daha geride bulunan Selmân-ı Pâk'a çekip gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra İngilizlere kesin bir darbe vurulmasının daha uygun olduğunu düşünerek geri çekilme kararı aldı. Nureddin Bey, bu kararını Kutü'l-Amâre yenilgisinden önce düşünmüş ve Selmân-ı Pâk'ta savunma hattı oluşturmak için bir inceleme ve icrâ komisyonu da kurmuştu. Bu geri çekilme kararına kadar Kutü'l-Amâre'de 1773 {300-400'ü bataklıklarda boğulanlar dâhil} er ve 97 subay esir vermiş 1500 civârında asker kaybetmiştir.

Osmanlı ordusu Selmân-ı Pâk'a çekilmeyip Enver Paşa'nın emri üzerine Kutü'l-Amâre'de savunmaya devam edilseydi. İngilizlerin Selmân-ı Pâk'da kesin bir hezîmete uğraması mümkün olmayacaktı.

Selmân-ı Pâk Zaferi, İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de teslimiyle sonuçlandı. Ancak Basra dâhil, İngilizler Irâk'tan tamâmen atılmadı. Bu siyâsî hatâ, daha sonraki tarihlerde Irâk'ın İngilizler tarafından istilâ edilmesi sonucunu doğurdu.

Anahtar sözcükler: Mezopotamya, Bağdat, Selmân-ı Pâk, Nureddin Paşa, Irâk

ABSTRACT: British Empire declared war against the Ottoman Empire on October 28th 1914. General Barret sent 15 thousand men army at his own command to the Persian Gulf on November 27th 1914 and invaded Basra on December 5th 1914. At that time, the Ottoman Empire had 35th and 38th divisions with 8 thousand men, both armed and unarmed, in Iraq. The commander of Iraq Area Command was Cavit Pasha. Süleyman Askerî Bey was attained to the commander of Iraq Area Command after he had been lieutenant colonel, and Cavit Pasha resigned from this position on January 2nd 1915 and handed the command over to Süleyman Askerî Bey.

Süleyman Askerî Bey was wounded in the Battle of Shaiba on January 20th 1915 and committed suicide on April 14th 1915. Ali bey, who was promoted as lieutenant colonel, became the front commander on commission.

After the Battle of Shaiba, General Sör Johnson Nixon became the commander of British troops on April 9th 1915 when General Barret was dismissed.

¹ (20-21 Aralık 2017 Tarihleri arasında İstanbul Fâtih Sultan Mehmet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen “ Yüzyüncü Yılında Uluslararası [Medînetü's-selâm] ve Kütü'l-Amâre Sempozyumu ” na sözlü olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nfatas@gmail.com

Until that time, the Ottoman troops, which were generally composed of native people, were defeated by the British troops, retreated and started to go away from chain of command. Colonel Nureddin Bey was appointed as the command of Iraq Area Command on May 7th 1915 in order to make the army better.

Nureddin Bey both advanced the army and coped with Kerbela (June 27th 1915) and Hille (August 19th 1915) riots. He noticed the fact that the current army would not conquer and decided to retreat since he thought that it would be best to inflict a heavy blow to the British after making the necessary preparations in Ctesiphon (Selmân-ı Pâk) which was 120 km behind the British troops. Nureddin Bey had thought it before the defeat of Kut Al Amara and also set up a commission of investigation and enforcement so as to create a defense line in Ctesiphon. Until the decision of retreat, in Kut Al Amara, 1773 soldiers (300 – 400 of them drowned in marsh were also included) and 97 military officers were enslaved and approximately 1500 soldiers were lost.

If the Ottoman force had not been retreated to Ctesiphon and had continued to defense in Kut Al Amara upon the command of Enver Pasha, it would have been impossible to defeat the British Empire in Ctesiphon.

At the end of the Battle of Ctesiphon, the British Empire surrendered; however, the British were not completely thrown from Iraq, including Basra. This political error resulted that Iraq would be invaded by the British in the coming years.

Keywords: Mesopotamia, Baghdad, Ctesiphon, Nureddin Pasha, Iraq, Selmân-ı Pâk

1. GİRİŞ

I- Irâk Cephesi'nin Selmân-ı Pâk Muhârebesi Öncesindeki Genel Durumu

Osmanlı Devleti, 1913 yılından önce gerek ekonomik sıkıntı içinde bulunması ve gerekse Balkan Savaşı'ndan yenik çıkması sebebiyle, Irâk'a gereken önemi veremedi. Savaş arifesinde Boğazlar, Kafkasya, Suriye ve Filistin askerî cepheler olarak düşünülmüş ağırlık buralara verilmişti. Osmanlı yönetimini elinde bulunduran İttihâdçî kadro, "Türk-İslâm Birliği'ni gerçekleştirme" fikrini hayata geçirmek için Orta Asya üzerinde kurulması düşünülen nüfuza hizmet edecek cepheleri daha fazla önemsemiştir. Seferberlik ilân edilince, söz konusu bu cephelerin takviye edilmesi için Irâk'taki bâzı birlikler bile buradan alınmıştı. Savaş öncesinde askerî kuvvet olarak Irâk'ta 4. Ordu Müfettişliği'ne bağlı 12. ve 13. kolordular vardı. Seferberlik ilân edilince; 13. Kolordu 3. Ordu emrine verildi ve bu kolorduda görevlendirilen askerlerin Erzincan'da toplanmaları istendi. 12. Kolordu ise 2. Orduya bağlandı ve Bağdat'da toplanacaktı³. Bölükler, sayı ve yapısı i'tibâriyle değiştirilmeden Tabur adını aldı. Bu son değişikliğe göre Irâk Cephesi'nde; Basra'da üç, Bağdat'ta dört, Musul'da istenilen nitelikte olmasa da iki jandarma taburunun oluşturulması kararlaştırıldı⁴. Gerektiğinde aşîret güçlerinden de yararlanılabileceği ilgililere tebli' edildi. Ordunun silahları güncel teknoloji ile yenilenmediğinden eski ve birbirinden farklı çaptaki silahlar ile tecyîz edilmişti. Eski marka iki top {O.P} ve serî atış eden 4 top ile birlikte çoğunluğu IV. Sultan Murat zamanından kalan toplam 36 top, 6500 eski model tüfekten ibâretti⁵. Kolordular genelde yerli halktan oluşturulmuş Anadolu'dan çok az asker bulunmaktaydı. Bu askerler iyi eğitilmemiş olup disiplinden uzak durumdaydı⁶. Birliklerde bulunan askerler, nizamî harbe alışık olmayıp gayr-ı nizamî {gerilla} düzenine yatkındı. Savaş başlayınca, Irâk'a ilk komutan olarak gönderilen Süleyman Askerî

³Mehmet Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. 1, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matba'ası 1928, s. 59-60

⁴M. Kenan, a.g.e., s. 60.

⁵Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 485.

⁶Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, Hindistan Harbiyesi tarafından Şubat 1915 günü Simla'da neşredilmiş, Türk Karârgâh-ı Umûmî İstihbârat Şu'besi'nce Hüsâmeddin Bey'e tercüme ettirilerek Dersa'adet Matba'ası 1333'de neşredilmiştir. s. 27.

Bey'in tercih edilmesi, Trablusgarb'da bu yöndeki başarılarının bilinmiş olmasından kaynaklanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti, Pây-ı taht'ın önemine binâen, Çanakkale'de batı emperyalizmine ve ezeli düşmanı olan Rusya'ya karşı Kafkas cephelerine ağırlık verdiğinden, savaşın ilk yılında Irâk'taki silah gücünü takviye edemedi. Bölgede daha önceden gönderilmiş olan birbirinden farklı çapta ve eski model silahlar, Bağdat, Musul ve Revandûz'da depolanmıştı⁷.

Çanakkale'de olduğu gibi Irâk'ta da Osmanlı Devleti'yle savaşıacak olan İngiltere, 1903 yılından itibaren Pers {İran} petrolünü ele geçirip Basra Körfezi çevresinde hâkimiyet kurarak bölgede XIX. asrın ikinci yarısından itibaren bir nüfuz sahası oluşturmuştu. Körfezdeki ticaretinin güvenliği için, bölge ekonomisinin hâkim gücü olan korsanlık ve köle ticaretini yasakladı. İran Körfezi'nde âsâyişin te'mini ve ticaretin artması için güvenlik tedbirleri aldı. Osmanlı Devleti'nden Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletmesi imtiyâzını sağladı. Irâk Sâhili'ne dökülen bütün nehirlerin ölçüm ve haritalarını çıkardı⁸. İngiltere, 1900 yılının sonlarında Bağdat'ta önemli bir ticaret üssü elde ederek Dicle üzerindeki gemi seferlerinin kontrolünü ele geçirdi. 1910 yılında İran Körfezi'ndeki ticaretin % 87'si İngiltere'nin elindeydi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Bağdat'taki egemenlik hakkının tehlikeye düşmesine sebep oldu. 1908'den sonra devlet yönetiminde egemen olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensuplarının delâletiyle, İngiltere'nin bu nüfuzunu kırmak için Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'nin imtiyâzı Almanya'ya verilirken; Bağdat, Kerbela, Kâzimiye gibi yerlerdeki İngiliz gayr-ı menkullerine el koydu⁹.

İngiltere, 1911'de Rusya ile işbirliği yapıp İran-Türkiye sınırının yeniden tesbit edilmesi için bir nota vermişti. Bu nota; 1908 yılında Türkiye'ye bırakılan Basra-Ağrı arasındaki hat üzerinde yer alan toprakların sınır problemlerinin çözümüyle ilgili hususların yeniden ele alınmasıyla ilgiliydi. Bu sınır meselesi; Rusya, İngiltere, İran ve Türkiye arasında çözülecekti. Türkiye ile İran arasında ki sınır tesbitinin yeniden belirlenmesi için, 1912 yılında Türkiye-İran Hey'eti Tahran'da bir araya gelerek bir protokol imzaladı. Bu protokole göre, konunun halli için "Muhtelit Hudut Komisyonu" kuruldu. Fakat bu komisyonun çalışmalarından bir sonuç elde edilemedi. Osmanlı Devleti, Balkan savaşları krizinden dolayı konuya ağırlık veremeyip münâkaşalı olan toprakları Ağustos 1913'de boşalttı¹⁰. Bir nev'î boş kalan bu topraklar, İngiltere'nin 1913'de İran üzerinde hükümrân olması üzerine, Türk-İran sınırı da İngiltere'nin menfaatlerine uygun şekilde tek taraflı olarak çizildi¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'ndaki yenilgisi, Avrupalı ülkeler nezdinde itibarının daha fazla zedelenmesine sebep olduğundan, batı ülkeleriyle işbirliği yapma gücü zayıfladı. Bu boşluk, Bismarck'ın politikaları sebebiyle uzun süredir doğu ülkeleriyle ilgilenmeyen Almanya ile işbirliği yapılarak giderilmeğe çalışıldı. Balkanlardaki ma'lûbiyet, Rusya'nın Doğu ve Güneydoğu'daki Ermeni, Nesturî ve Kürtler ile yakından ilgilenmesinin sonucu olarak "Kürt İsyancıları"nın çıkmasına, Ermeni Komitacıları'nın güçlenmesine sebep oldu. İngiltere lehine gelişen bu olaylar, 1912 yılından sonra ittihatçıların önderliğinde İngiliz düşmanlığının artmasına yol açtı. İngiltere bu düşmanlığı önlemek için ittihatçılara karşı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurarak {23 Kasım 1909} siyâsî arenada alternatif üretmeğe çalıştı¹². İttihatçıların

⁷ Tüfek sayısı: Bağdat'ta 3280, Musul'da 4720. Kılıç sayısı: Bağdat'ta 900, Musul'da 850. Top sayısı: Bağdat'ta 58, Musul'da 56. Makinalı Top sayısı: Bağdat'ta 9. {Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, s. 27.}

⁸ Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, s. 4.

⁹ Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, s. 6.

¹⁰ Erdal As, XVI. yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yarısına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 46, Ankara 2010, s. 231-232.

¹¹ Ahmet Özgiray, İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran İlişkileri 1920-1938, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI., S. 33, Ankara 1995, s. 687-699.

¹² E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, IX, s. 150.

muhâlifleriyle birlikte hareket eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyelerinin başarılı çalışmaları neticesinde, Araplar arasında Türk düşmanlığı tohumlarının yeşermesini ve Osmanlı yönetimine karşı genel bir Arap kiyâmının zuhûr edebileceği tehlikesini doğurdu¹³. Bu gelişme, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne gelmesini hem meşrû` duruma getirdi, hem de kolaylaştırdı.

İngiltere'nin Irâk, İran ve Hindistan'da önemli güç konumuna geçmesi karşısında, hammadde kaynaklarına ihtiyaç duyan Almanya kayıtsız kalmadı. Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi, Almanya'nın Basra Körfezi'nde bir mevki'elde etmesi için fırsat oldu. Petrolün dışında Alman fabrikalarında işlenecek pamuk, Almanya'da olduğu gibi Avrupa'nın diğer bölgelerinde de yetişmemekteydi. Irâk toprakları bu ürün için ideal arazi olduğu düşünülüyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya tanıdığı bu imtiyâzdan memnun olmadı. Ancak daha önce İngiltere'ye de Irâk'ta petrol arama izni ve Dicle, Fırat nehirlerinde vapur işletme imtiyâzı tanınmıştı. Fakat İngiltere aldığı bu imtiyâzları, Almanya'nın bölgeye sızmasından daha ön plânda olduğunu düşünmemekteydi¹⁴.

Irâk Cephesi'ndeki mücâdele, yalnız ekonomik açıdan olmayıp bir tarafta Osmanlı Devleti, diğer tarafta İngiltere'nin başı çektiği itilâf devletlerince yapılan sıradan bir muhârebe de değildi. Kuzey ve Doğu Afrika, Balkanlar, Arabistan'dan Pakistan ile Belucistan arasında bulunan Silent Nehri'ne kadar uzanan coğrafyadaki cihâd'a karşı yapılan mücâdele olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵. Irâk Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin en önemli silahlarından biri Müslimânları cihâd çağrışı altında toplamaktı. İttifak devletlerinin cihâd çağrışı dışında Osmanlılardan beklediği ikinci siyâsî yardım; Afganistan, İran ile işbirliği yapıp İngiltere'ye karşı üçlü bir blok oluşturmaktı. Bu üçlü blok, İngiltere'yi Irâk'tan uzak tutacağı gibi, Hindistan'daki durumunu da zora sokacaktı. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile plânladığı bu bloka karşı İngiltere, Belucistan ve Afganistan'ın güneyini içine alan toprakları bir eyâlet statüsüne getirerek bölgeyi kontrolünde tuttu. Muhtemel Türk-İran-Afganistan blokuna karşı Rusya da Kuzey İran ve Horasan'da ilâve yeni tedbirler aldı¹⁶.

İran, her vesîleyle tarafsız olduğunu ilân ederek ülkesinde egemenlik haklarının ihlâliyle ilgili bir gelişme olduğunda, bunu protesto etmekle yetinmekteydi. İran'ın kendini müdafa`a edecek gücünün bulunmaması, bu ülke üzerinde Rusya ve İngiltere'nin hem doğrudan hem de himâye ettikleri Ermeni, Nesturî ve Kürt gruplarıyla fa`aliyette bulunmasını kolaylaştırıyordu. Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki tasallutuna Almanya da ortak olmaya çalışıp bir kısım olaylarda Türkler ile işbirliği içinde, bâzen müstakill olarak askerî ve siyâsî alanda yer edinmeğe çalışıyordu.

İran üzerindeki cihâd çağrısı, bilhassa Azerbaycan Türkleri tarafından coşkuyla karşılandığından, kısa sürede Ruslara karşı millî teşkilatlar kuruldu. Rusya bu gelişmeleri önlemek için Bedirhânlı, Simko gibi aşîretler ile işbirliği yapıp Nesturî ve Ermenileri kışkırtarak Rus aleyhdârlarına karşı harekete geçirdi. İngiltere, daha savaş başlamadan, işbirliği yaptığı güçlere güven vermek için bir harp gemisini Dicle Nehri'ne sokmuş Güney İran telgraf hatlarını kendi hatları gibi kullanmaya başlamıştı¹⁷.

İngiltere'yi oldukça düşündüren cihâd çağrısı, 14 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşti. Bu çağrıya Müslimânların uyması demek, İngiltere'nin Müslimân halktan oluşan en zengin sömürgelerini kaybetmesi demektir. Bu durum, ekonomisinin ana parametrelerini sömürgelerinden elde ettiği gelirlere göre düzenleyen İngiltere'nin çökmesi anlamına geliyordu. İngiltere, 15-16 Teşrîn-i evvel 1330 {28-29 Ekim 1914} günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilân

¹³ Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, s. 6.

¹⁴ Cavid, Irâk Seferi ve İttihâd Hükümeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsiyesi, Müdafa`a Matba`ası 1334, s. 6-8.

¹⁵ Frederick James Moberly, Irâk Seferi, {Terc. Binb. Cemal}, C. II., İstanbul 1928, s. 1.

¹⁶ Moberly, Irâk Seferi, C. II., s. 2-3.

¹⁷ M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. I, s. 41-42.

edince, hemen Arapça bir beyannâme hazırlayıp Basra başta olmak üzere diğer Arap şeyhlerine gönderdi. Bu beyannâme özetle şöyledir.

“ ... *Almanya, İngiltere'nin menfa'atlerini ortadan kaldırmak için Osmanlı Devleti'ni harbe sokmuştur. İngiltere ve Fransa 60 yıl önce {Kırım Savaşı} Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı himâye etmişti. şimdi ise kendilerini belirsiz bir tehlikeye atarak İngiltere'ye harp açmışlardır... Müslimânları koruyan, onların hamisi iddiasında bulunan Osmanlı Devleti'nin bu tavrının sonunda, İslâmların hangi tehlikeler ile karşılaşacaklarını ta'yîn etmek umûm şeyhlerin vazifesidir. Müslimânlar ancak Allah'ın hıfz ve himâyesine muhtaçtır. ... Uzun zamandan beri, Osmanlılar ile Araplar arasındaki bir husûmetin olduğu tarafımızca bilinmektedir. Bu vaziyet, şeyhler için gizli hususlar değildir. Bunların bir kısmı Türk tasallutundan kurtulmak için çalışmaktadırlar, bir kısmı ise Türklere karşı isyân etme fırsatını beklemektedirler.*

... *Şeyhler bilsinler ki İngiltere Devleti dîn-i İslâm'a katiyyen muhâlif değildir. Maksadımız, Arap beldelerinde sulhun te'mîn edilmesidir. Fırsattan istifâde ederek her hangi bir Arap toprağını istilâ etmeği İngiltere hatırına bile getirmemiştir. Dostluğumuz güçlü olacaktır. Hürriyet ve dîninizin himâyesi İngiliz Devleti'nin büyük emelidir. İnsanların en önemli değeri olan zâtî ve dinî hürriyetlerinize hiç bir zarar gelmeyecektir. İngiltere'nin emeli, sizin yerlerinizde emîn ve sükûnet içinde olmanızdır. İngiltere'nin koruyuculuğundan haberi olmayan bâzı câhillerin İngiltere aleyhine faaliyet göstermelerine ma'nî olunmalıdır. Bu câhiller, cihâd'a da `vet telkinâtına i`tibâr etmemelidir¹⁸ ...”*

İngiltere'nin Irâk'ta yaptığı Türk aleyhdârı propaganda öylesine etkili olmuş ki Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı; Meclis-i Mebûsan'ın teşekkülünden {31 Mart 1877} sonra her savaş meclis kararıyla alınırken, bu defa meclis kararı olmadan ittihatçıların irâdesiyle gerçekleşmiş olması bile gündemde tutulmuştur. “*Arap şeyhleri, çocuklardan oluşan hükûmete i'timât etmemektedir.*” “*Irâk'ta ister Türk, ister İngiltere olsun hepsi esâreti çağrıştırmaktadır.*” Bu bakış açısı; “Türk taraftarı olmaları hâlinde zâten esâret altında olduklarını düşündürüyordu.” İngilizleri tercîh etmeleri ise bağımsızlık sözü alındığından, geleceğe ümit taşıyordu¹⁹. Bu tür propagandalar, Araplardan asker teşkilini de zorlaştırmış silah altına alınan Araplar bir vesîleyle firâr etmenin yollarını aramışlardır. Irâk'ta sıkça görülen bu firâr olayları neticesinde, Musul Vâlisi Süleyman Nâzif'ten, firâr eden Arapların yerine birlik oluşturulması istenmiş Kürtlerden 700 kişi toplayan vâli, İngilizler ile savaşılacağını kendilerine söylenmesi üzerine, bunlar da hemen dağılmıştır. Devreye bâzı Arap Müştehdleri sokulmak istenmiş ise de “*Cihâd ancak Müslimânların umûmî kararıyla alınabilir, husûsi cihâd olmaz.*” denilerek yapılan yardım çağrılarının bir kısmı geri çevrilmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin cihâd çağrısını te'sirsiz kılmaya çalışması üzerine, ba`zı tedbirler aldı. Bu tedbirlerin başında, bölgedeki nüfuzlu ulemâlardan nasîh hey'etleri oluşturularak cihâd konusunun halka iyice anlatılması için devreye sokuldu. Necef

¹⁸ Cavid, Irâk Seferi ve İttihâd Hükûmeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsiyesi, s. 13-17. Aynı propaganda Mısır'ın Fransa tarafından istilâ edilmesinde de yapıldı. Nopolyon, 1798 yılında Mısır halkına şu beyanâtı yapmıştı: “*Fransa Mısır'a yağma için gelmedi. maksadın burayı Kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve onlardan Fransızlar'a karşı kötü davranışlarının intikamını almaktır. Napolyon ayrıca Allah'a inandığını, Hz. Muhammed'e, Kur'an-ı Kerim'e ve din adamlarına büyük saygısı olduğunu, Fransızlara karşı koymadıkları takdirde herkesin huzur içinde olacağını bildirdi. Hatta köylerde Fransız ve Osmanlı bayraklarının birlikte dalgalanacağını ilan etti. Bu gelişmelerle birlikte İskenderiye Fransızlara teslim edildi. Görüldüğü üzere Napolyon, seferin Kölemen beylerine karşı yapıldığını vurgulamış, İslam Dini'ne karşı büyük saygısı olduğunu ilan etmiş ve ince bir siyaset izleyerek halkın kalbini kazanmaya çalışmıştır.*” {Kamil ÇOLAK, Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801) Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi (2008-II), s. 149-150.}

¹⁹ İngiltere'nin “Arap Birleşik Devletleri” kurma sözü verildi. Ancak Kutü'l-Amâre yenilgisinden sonra, Irâk'taki menfa'atlerini tehlikede gören İngiltere, diğer emperyalist Fransa'yı bölgede daha etkin olması için yanına alarak imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'nda {16 Mayıs 1916} Arapların varlığı bile dile getirilmeden topraklarının paylaşıldığı bilinmektedir.

²⁰ Cavid, Irâk Seferi ve İttihâd Hükûmeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsiyesi, s. 18, 34-35.

müctehîdlerinden Şeyhü'l-şeriâ-i İsfihânî, Seyyîd Mustafa el Kaşânî, Seyyîd Ali, Dâmâd-ı Tebrizî yanlarına bir çok mücâhidi alarak Musul'dan Basra'ya gönderilip halk bu yönde irşâd edilmeğe çalışıldı. Kerbelâ Mebusu Abdülmehdî bu olayı İstanbul'a bildirmiştir²¹. Cihad çağrısına Fas Emiri Abdü'l-mâlik'in bir mektup ile cevap verdiği, Belucistan'da, Güney İran aşîretlerinden olan Kaşğay Aşîreti vasıtasıyla beyannâmer ve fetvâlar dağıtıldığı, Belucistan ahâlisinin İngilizlere karşı kıyâma geçtikleri bildirilmiştir²².

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle yapacağı savaşta, cihâd çağrısından korkması hususunda haksız da değildi. Hindistan'ın Rangoon şehrinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Reisi Ahmed Molla Davud Efendi, "*Gadr Partisi*" ni kurmuş ve İngilizler aleyhine neşriyat yapan "*Gadr Gazetesi*"ni neşretmiştir. Bu siyâsî parti önderliğinde Hindistan'da Hint Milliyetçiliği gelişme göstermiştir. İngiltere'nin Singapur'da görevlendirdiği 5. Hint Hafif Piyâde Birliği Kasım 1914'de Hong Kong'a kaydırma kararı verilince, bu askerlerin Müslimân Türkler ile savaşması için gönderildiği sözünün yayılması üzerine, birliğin gitmesine karşı çıkmışlardır. Bu olay üzerine Hint ve Malay Müslimân askerler İngilizlere karşı kıskırtılmıştır. 15 Şubat 1915 günü başlayan olaylara 800 Sepoy {Hint askeri} harekete geçmiş sokaklarda ele geçirilen İngilizler sivil, asker demeden öldürülmeğe başlanmıştır. Bu olay bir hafta devam etmiş bu sürede 47 İngiliz askeri ve sivil öldürülmüştür. 20 Şubat'ta Fransız ve Rus donanma birliğine mensup askerler ile İngiliz askerleri takviye edilerek olayın önüne geçilmiştir. Hâdisе sonunda suçlu bulunan 47 kişi idâm, 73 kişi hapsedilmiş²³, sayısı tesbit edilemeyen bir kısım Müslimân da Avrupa'ya sürülmüştür.

Cihâd çağrısı üzerine gelişin bu olaylar münferit olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Arap aşîretlerinin kahir ekseriyeti cihâd çağrısına işIrâk edeceklerini coşkulu ifâdeler ile ilgililere bildirmişler fakat fiiliyatta beklenen sayının çok azı savaşta yer almıştır. Arap aşîretleri ile işbirliğine giren yerli ve yabancı komutanlar istisnasız olarak "*Aşâ'ir; medenî ve muntazâm kuvvetler karşısında hiç bir kuvvet ve liyâkat gösteremezlerdi. Cihâda işIrâk etseler bile bir kuru kalabalıktan başka bir şey olamazlardı. Kendi husûsî içtimâiyelerinden ve akîdelerinden başka medenî ve asrî teşkilatdan mahrûm olan bu kuvvetlerden işe yarar bir teşkilat kurmak mümkün değildir.*"²⁴ meâlinde sözler sarfetmektedirler.

İngiltere'nin Irâk'ta cephe açmasının sebeplerini Hindistan askerî Müşâviri {General Barav} Times Gazetesi'ne yaptığı beyânatta açıkça, Türklerin savaşa girmesi hâlinde, Hindistan'dan askerî kuvvet gönderileceğini, İngiltere'nin gücünü göstermek için gereken her şeyin yapılacağını belirtmiştir. Bu tür beyânların maksadı, Irâk'ta İngiltere'nin gücünün gösterilmesidir. Ayrıca, Arapların İngiltere'ye i'timâd ve sadâkatlerinin te'mini sağlanacak, Mısır tehdit altından kurtarılarak İngiltere'nin elinde kalması gerçekleştirilecek, Abadan'daki petrol depoları emniyet altına alınacak ve Almanya'nın baskısıyla Osmanlı Devleti'ne yaptırılan cihâd çağrısı etkisiz kılınacaktır²⁵.

İngiltere'nin Irâk'ı istilâ etme isteğindeki kararlığının gerçek sebebi, belirtilen bu çıkarlarının korunmasıdır.

²¹ Sebilü'r-reşâd Dergisi, S. 318, C. 13, 4 Kanûn-i evvel 1330, s. 47.

²² Sebilü'r-reşâd Dergisi, S. 334, C. 13, 15 Kanûn-i sâni 1330, s. 94.

²³ Ü. Gülsüm Polat, "Hint Askerlerinin Singapur'daki İsyânı (1915)". Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/2, 2012, s. 487 ve devamı. Hindistan'da İngilizlere karşı yapılan bu ayaklanmayı, Cihâd çağrısı üzerine, Singapur'da ikâmet eden Hint Müslimânlarından Kassım Mansur ile Hint kökenli olan ve Singapur'da imâm-hatiplik yapan Nur Alam Shah isimindeki iki kişinin önderliğinde başlamıştır. {H. Taner Seben, Singapur'daki İlk Temsilcilerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi, Singapur Büyük Elçiliği, 2014, s. 16.}

²⁴ M. Kenan, Büyük Harbe İran Cephesi, C. II, s. 5.

²⁵ Irâk Raporu 1915-1916, {İngiltere'nin Irâk mağlûbiyeti üzerine kurduğu Tedkik Komisyonu Raporu 27 Haziran 1917 tarihinde Times Gazetesi'nde neşredilmiştir. Bu rapor Osmanlı Askerî İstihbârat Dairesi'nce Hüsâmeddin Bey'e tercüme edilip aynı isim ile İstanbul Matba'a-i Âmire 1333'de yayımlanmıştır.} s. 6. E. Z. Karal, IX., s. 486.

İngiliz hegemonyasını Irâk ve İran üzerinde kurma çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce yapılmıştı. Bir bakıma İngiltere'nin bu topraklar üzerindeki emellerinin hayata geçirilmesinde silaha başvurulması gereken hususlar için de Birinci Dünya Savaşı çıkar yol olmuştu.

İngiltere'nin Irâk topraklarını istilâ etme hususunda acele etmesinin kendince sebepleri vardı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Irâk ve diğer Arap ülkelerinde nüfuz sâhibi olması ancak Arapları yanına almasıyla mümkün olabileceğini düşünüyordu. İngiltere, Türkler'in Arap desteğini alabilmesi için Cihâd-ı ekber ilân etmesinin yanında, Afganistan ile Hindistan sınırında bulunan Müslimân aşiretlerin Hindistan'a karşı kıskırtılabileceğini tahmîn ediyordu. Böyle bir Türk-Arap ittifâkının gerçekleşmesi, İngiltere'nin en zengin sömürgelerinin olduğu İslâm topraklarında tutunamaması anlamına geliyordu. II. Wilhelm'in ifâdesiyle “İngilterenin nefesini kesmek için, sömürgeleriyle bağıni koparmak gerekiyordu.”²⁶ Bu sebeple İngiltere, Türk-Arap ittifâkının gerçekleşmemesi için her tedbire baş vurulmasının hayatî önem taşıdığı farkındaydı. Bölgede İngiltere'nin gücünü göstermek için, bir an önce Şattü'l-Arab'a askerî güç sevk edildi. Bu İngiliz gücünün bölgeye gönderiliş sebebi de petrol depolarının muhafazası ve Arap halkının himâye edilmesi biçiminde dünyaya duyuruldu²⁷.

Townshend'e göre bu savaş; “Hindistan'daki İngiliz Ordusu târihinin en büyük ehemmiyete hâiz bir harbidir. Bu muhârebelerdeki kıymet ve ehemmiyet iki eşit güç arasında geçmektedir”²⁸, der.

Townshend, “Irâk Seferim” ismindeki eserinde; “Selmân-ı Pâk Muhârebesi de dâhil olmak üzere, Irâk'taki bütün harekâtı Alman zâbitanı idâre ediyordu”²⁹ bilgisi yanlıştır. *Halbuki harekât-ı harbiye şûbesi idâreye me'mûr bulunduğu Umûm Kumandanlık Karargâhı'nda tek bir Alman Zâbiti bile mevcûd değildi. Aynı zamanda Selmân-ı Pâk Meydân Muhârebesi sıralarında Goltz Paşa henüz Bağdat'a bile gelmemişti. Meseleyi tenvîr maksadıyla şunu arz etmek gerekir ki Selmân-ı Pâk'tan Kelâl Muhârebesi'ne kadar {Kutü'l-Amâre kuşatması} vukûa gelen bütün hâdisât-ı harbiye münhâsıran Umûm Kumandan Mirâlay Nureddin Bey'in vukûf ve irfâniyle sevk ve idâre olunmuştur. Emir ve kumanda husûsâtında son derece kıskanç olan mûmâileyh yevm-i infikâkına kadar (28 Kanun-ı evvel 1331), {10 Ocak 1916}³⁰ Goltz Paşa'dan sevk ve idâreye müte'allik hiç bir emir almamış daha doğrusu istiklâl-i fikir hareketine orduyu tamâmen hürmetkâr kılmıştır³¹.*

Irâk'a, Kafkas Cephesi'nden gelecek olan 18. ve 9. kolordular gelinceye kadar, Türk ordusu sayıca İngiliz kuvvetlerinden 4 000 kişi daha az, silahları daha yetersizdi³². Aslında, Nixon'ın Hindistan ile yaptığı yazışmalarda, Türk tarafının zayıf birliklere sâhip olduğu belirtiliyordu. Nixon'ın 10 Nisan 1332 {23 Nisan 1916} tarihinde Hindistan Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta bu düşünceye yer verildiği görülmektedir. Nixon, “Basra Vilâyeti'nden külliyyen tard edilen, Kutü'l-Amâre'de maddeten kazanılan ganâimden sarf-ı nazar edilecek olunursa, bu muhârebeye askerlerimizin hucûmuna mukâvemet olunmasının imkansızlığını bir kere daha isbat etmiş ve hatta Irâk'ta İngiliz silahına bir muzafferiyet daha ilâve eylemiştir.”³³

²⁶ F. William Engdahl, Oil And the Origins of the “War to Make the World Safe For Democracy”(Hoboken, New Jersey, Wiley-Blackwell, 2007) page 10.

²⁷ F. J. Moberly, Irâk Seferi, C. I., 1928, s. 86.

²⁸ Charles Vere Ferrers Townshend, Irâk Seferim, Dersa`adet Matba`a-i Askeriyye 1337, s. 144.

²⁹ C. V. F. Townshend, Irâk Seferim, s. 216.

³⁰ Mirliva Nureddin'in görevden alınması.

³¹ Mehmed Emin, Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebesi (Katesifon) ve Zeyli, Derse`adet 1337, s. 1.

³² Townshend'in verdiği sayı: İngilizler 13 000 muhârib, 40 top, 1 200 kılıç {süvâri}; Türkler 9 000 muhârib, 28'i manitolu 37 top, vardı. {Irâk Seferim, s. 145.}

³³ Sör Johnson Nixon, {Terc. Yüzb. Rahmi} 1915 Senesi Nisanî Evâsitinden, Eylül Nihâyetine Kadar Vuku`a Gelen Harekât-ı Harbiyeden Bahisler, Nixon'ın Hindistan Hükûmeti'ne Takdim Kılınıp İngiliz Matbu`asınca 5 Nisan 1916'da Neşr Olunan Rapor Tercümesi, İstanbul Matba`a-i Âmire 1332, s. 20

diyordu. Townshend, Türklerin güçlü olduğunu söyleyerek, yapılacak olan savaşın daha başında muzaffer olacaklarından emîn oldukları için, bu güne kadar “*yenilmez İngiliz gücünün*” yalnızca bedevilere, kabilelere, aşiretlere ve geri kalmış fakir toplumlara karşı üstünlük sağlamadıkları, güçlü ve savaşçı bir gücü de yenebildiği intiba'ını dünyaya duyurmak istemişlerdi. Bu propaganda, özellikle Araplar açısından önemliydi.

İngiltere'nin Irâk Cephesi'nde muvaffâkiyet elde edebilmesi için; 1- Acemistan {İran}, Afganistan, Hindistan'daki Müslimânların kendilerine hâsım tavır takınmalarına sebebiyet verecek her eylemden uzak durulması için özel tedbirler alınmıştı. Zira, Arap ülkelerinin her hangi bir yerinde bir Arap aşiretine karşı yapılacak olan yanlış bir hareket, diğer bölgelerdeki Müslimânların kendilerine karşı ayaklanabileceklerinden korkuyorlardı. Bu sebep ile bütün Arap aşiretleriyle iyi ilişkiler kurulması ve kendilerini Türklere karşı koruyucu olacakları noktasında onları ikna etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. 2- Türklere karşı Mısır'ın güvence altına alınması gerekiyordu. 3- Basra petrolünü her hall-ü kârda korumak gerekiyordu. 4- Arap aşiretlerinin kendi saflarında yer almasalar bile, Türk saflarına geçmelerinin önlenmesi şarttı³⁴.

II- Semân-ı Pâk Meydan Muhârebesi

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde, 4. Ordu Müfettişi ve Bağdat Vâlisi Cavit Paşa, bu görevlerine ilâveten 13 Ağustos 1914'de Irâk ve Havâlisi Komutanlığı da kendisine verildi. Basra Fırkası 38. Fırka adıyla değiştirildi. Seferberlik ilân edilince, 35. Fırka 7 Ağustos 1914'de Bağdat'tan Basra'ya hareket etti. Taburlar, 1 000 kişi olması gerekirken 800'e indirildi ama burada ancak 600 kişi istihdâm edilebildi. Huduk Taburları 500 kişi olması gerekirken 350'ye indirildi. Basra'da toplam 1400; Fav, Kurna, Amâre Hudut Taburlarında toplam 1 000 kişilik kuvvet mevcuttu³⁵. Aşiret ve Mücâhidân'dan yapılan ilâveler ile; Basra'da 112. Alay'ın 1005 er 21 zâbit ile mukarî {Hayvan kiralanan kişiler} 800 er, 17 zâbit vardı. Amâre'de; 113. Alay {1. Tabur} 1 105 er, 20 zâbit. Kutü'l-Amâre'de; 113. Alay {2. Tabur} 983 er, 15 zâbit. Bağdat'da; 114. Alay {2 Tabur} 2057 er, 29 zâbit bulunuyordu³⁶.

Cevat Paşa'nın Bağdat Vâliliği ve Irâk Genel Komutanlığı döneminde İngilizler 6. Hint Ordusu'nu 14 Teşrin-i sâni 1330'da {27 Kasım 1914} Basra Körfezi'ne gönderip önce Basra'nın doğusunda bulunan ve 100 Türk askeri tarafından korunan Fav Adası'nı, 22 Teşrin-i sâni 1914'de {5 Aralık 1914} Basra'yı, 8 Aralık 1914 günü Kurna'yı ele geçirerek Basra'nın tahkîmâtı güçlendirildi. Böylece Irâk'ın anahtarı İngiltere'nin eline geçmiş oldu³⁷. Bu dönemde, Basra'daki Türk birlikleri parçalara ayrılıp aralarında irtibat kurulamayan noktalarda mevzilendirildiği için İngiliz ilerleyişi karşısında tutunamayıp ezdirildi.

İngiltere, daha önce bölgede oluşturduğu menfaatlerini korumak için Teşrin-i evvel'in {15 Ekim 1914} günü Delamain komutasındaki İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan 20 500 {4 500 İngiliz, 16 000 Hintli} kişilik bir orduyu Bombay'dan {iki körfez} hareket ettirip Bahreyn adalarına çıkarttı³⁸. Bu ordunun General Barret komutasındaki bir birliği, daha savaşa girilmediği halde Basra Körfezi önlerine gelerek Abadan Adası'nı istilâ etti. 28 Ekim 1914 günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettikten sonra da 2 Teşrin-i sâni 1330 {15 Kasım 1914} Abadan'ın batısında bulunan Seyhan'ı; 4 Teşrin-i sâni 1330 {17 Kasım 1914} Kutü'l-zeyn {Harabe}'i ele geçirdi. Bu muhârebeye Cavit Paşa'nın Erkân-ı Harp Binb. Adil Bey komuta ediyordu. Bu çarpışmadan geriye kalan askerler Suphi Bey komutasında Kurna'nın kuzeyinde bulunan Azîr'de toplandı.

³⁴ Moberly, Irâk Seferi, C.I., s. 95-96.

³⁵ M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. 1, s. 61-62.

³⁶ M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. 1, s. 64.

³⁷ Irâk Raporu 1915-1916, s. 7. Karal, a.g.yer. M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. II, s.22.

³⁸ E. Z. Karal, IX, s. 486.

Dağınık vaziyette konuşlandırılmış olan Irâk Ordusu, Kurna Harekâtı için 21 Teşrîn-i sâni 1330 {4 Aralık 1914} tarihine kadar üç grupta toplandı. I. Grup Miralay Suphi Bey, II. Grup Bağdat Jandarma Komutanı Binb. İrfan Bey, III. Grup Erkân-ı Hârp Binb. Adil Bey'in komutasına verildi. Karargâh ise Azîr'de yer alacaktı.

Yerli halktan teşekkül ettirilen kuvvetler, Kurna'da savaşa gideceklerini duyunca, daha savaşa girmeden gruplar hâlinde firâr ettiler. Harabe Muhârebesi sonrasında Suphi Bey'in Azîr'de topladığı askerlerin dışında ve geride kalan Amâre, Bağdat Seyyar Jandarma taburları, Bağdat Depo Taburu, Bedre Hudût Taburu, Musul'dan gelen Musul ve Kerkük Depo taburları, Süleymâniye Jandarma Taburu disiplinsizlikleri sebebiyle bir araya gelmek için zaman kaybettiklerinden Kurna Muhârebesi'ne yetişemedi³⁹. Şatrâtü'l-Müstefin'de Hârûn adındaki bir aşîret reisi adamlarıyla hükûmet konağını basarak 200 jandarmanın silah ve elbiselerini gaspetti. Müstefin'deki bu âsî hareketin yaygınlaşmaması için Adil Bey'in kıt'atının Nâsiriye'de kalması sağlanarak bu çevrede buna benzer muhtemel olayların zamanında önlenmesi için tedbir alındı. Ancak Adil Bey ve bu kıt'a emir-komuta almak istemeyen, bağımsız hareket eden bir grup olup otorite boşluğundan bir türlü kontrol edilemedi. Kurna çarpışmalarının şiddetlendiği 25 Teşrîn-i sâni 1330 {8 Aralık 1914} günü 26. Alay'ın 2. Taburu ve seyyar jandarmalardan oluşan bir taburun {300 kişi} muhârebe alanına gitmeleri emri verildi. Fakat bunlardan Jandarma Taburu bu emre uymadı. Binb. Halim Bey komutasındaki bir Türk taburu savaş alanını terk ederek 28 Teşrîn-i sâni 1330 {11 Aralık 1914} günü Şatra-Hamar yoluyla Amâre'ye gitti.

Miralay Suphi Bey'in müfrezesi, İngiltere'nin harp gemileri tarafından ateş altına alınıp karadan piyâdeler ile ta'arruza uğradı. İngiliz askerlerinin bir kısmı Arapların yardımıyla Tombaz köprüler ile Dicle nehrinden geçip arkadan kuşatma yaptı. Suphi Bey, 25 Teşrîn-i sâni 1330 {8 Aralık 1914} günü akşama kadar bu saldırıya direndiyse de yardımına kimse gelmediği için birliğiyle birlikte teslim oldu. Bu ma'lûbiyette Türk askerlerinden 52 zâbit, 400 er, İngiliz kaynaklarına göre 45 zâbit 989 er esîr düştü⁴⁰.

Bu tablo, birliklerin disiplinsiz ve emir-komutadan uzaklaşmış başıbozuk bir hâlde olduklarını göstermektedir. Bu tarz bir ordudan başarı beklemek herhalde mümkün değildir. Enver Paşa, 10 Teşrîn-i sâni {23 Kasım 1915} günü Irâk ve Havâlisi Komutanı Cevat Paşa ile telgraf başında bizzat kendisi görüşerek cephe hakkında bilgi aldı. Enver Paşa, cephenin vahâmetini öğrenince Cevat Paşa'nın görevden alınması gerektiğine karar verdi⁴¹.

Fav Adası, Basra ve Kurna'nın İngilizler tarafından istilâ edilmesinde Cavit Paşa'nın ihmâli görüldüğünden, görevden alınıp yerine Süleyman Askerî Bey'in⁴² rütbesi yarbaylığa yükseltilerek 18 Teşrîn-i sâni 1330 {1 Aralık 1914} tarihinde Basra Vâlisi ve 38. Fırka Komutanlığı'na tayîn edildi. Daha sonra 4 Kanûn-i evvel 1330 {17 Aralık 1914} da bu görevlerine ilâve olarak Basra Irâk Cephesi Komutanlığı'na atandı. S. Askerî İstanbul'dan Bağdat'a gelirken yanında Teşkilât-ı Mahsûsa üyelerinden beş kişiyi, ayrıca 2 İtfaiye Taburu, 1 Makineli Tüfek Bölüğü ve 1 İtfaiye Alayı'nı getirdi. Görevi 21 Kanûn-ı evvel 1330 {2 Ocak 1915} günü Cavit Paşa'dan devraldı⁴³.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve devâmında Osmanlı Devleti'nde birlik sağlanamamış "fırkacılık" ön plânda tutulmuştur. Bu durum Irâk Cephesi için de geçerlidir. Ayrıca Irâk'ta

³⁹ M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. II, s. 23.

⁴⁰ M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. II, s. 26.

⁴¹ M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. II, s. 25.

⁴² Süleyman Askerî Bey, daha önce Irâk'ta Jandarma Kumandanlığı'nda bulunmuş İttihad Terakkî'nin Teşkilât-ı Mahsûsa Reisliği'ni yapmıştır. Erkân-ı Harbiye binbaşısıdır. {M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. I., s.139}

⁴³ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, İstanbul 1928, s. 261. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, C. III, Ks. III, Ankara 1951, s. 92-93. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. III, Ks. I, s. 813. Mufassal Osmanlı Tarihi, C. VI., s. 3527.. 92-93. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. III, Ks. I, s. 813. Mufassal Osmanlı Tarihi, C. VI., s. 3527. M. Kenan, Büyük Harbde İnan Cephesi, C. II, s. 25.

Kerbelâ ve Necef Şiiler için; Bağdat, Abdülkâdir Geylânî sevgisinden dolayı Hintliler için çok önemliydi. Bu yapı ba'zı olaylarda öne çıkarılmıştı⁴⁴.

Yarbay Süleyman Askerî Bey enerjik, atılgan ve teşkilatçı yapısının yanında, Irâk'ta küçümsenmeyecek sayıda süvârî gücüne sâhip olan aşîretlerin kuvvetine güvenerek kesin başarı elde edeceğini düşünmekteydi. S. Askerî aşîret güçlerine o kadar inanmıştı ki "*Irâk'a muntazâm asker göndermek yazıktır. Orada müsellâh ahâli-i aşâ'ir Irâk'ı muhâfazaya kâfidir.*" diyordu. O'na göre; yüzbinlerce aşîret kuvveti bir araya getirilip İngilizler denize dökülecek bu muzafferiyetten sonra İran'dan geçip Hindistan'a gidilecekti. Bu zaman zarfında Tahran'a gidecek olan Türk kuvvetleri Afganistan'a geçecek ve daha önceden Afganistan'a giden Hey'et-i Seferiye⁴⁵ ve Almanlar, Hindistan seferinin görüşmelerini tamamlayacak ve Hindistan'dan İngilizler atılacaktı⁴⁶.

Süleyman Askerî Bey Irâk Cephesi Komutanlığı görevini devr alır almaz, 3 Ocak 1915'de Kurna'da bulunan İngiliz birliklerine ta'arruz ederek geri püskürttü. İngiltere'nin Dicle Nehri boyunca uzanan petrol borularının bir kısmı tahrip edildi. Bu başarı, Irâk'ta İngilizlere karşı yapılan ilk galibiyetti. Türk ta'arruzları 6 Kanûn-i sâni 1330 {19 Ocak 1915} günü Kaymakam Seyfullah Komutası'ndaki birlikler ile Acemi {Paşa} Bey emrindeki 2 000 kadar aşîret gücü ile Dicle üzerindeki İngilizlere gece baskınıyla devam etti. Türk süvârî Alayı'nın 3., 4., Taburları ile 7 Kanûn-i sâni {20 Ocak 1915}'de Dicle kıyısında bulunan Zebîr'de İngilizlere tekrar saldırı düzenlendi ise de büyük kayıplar verildi. Bu çarpışmada Türk tarafı 3 zâbit ve 8 er şehîd, 15 zâbit 100 er de yaralanmıştı. Süleyman Askerî Bey de bu yaralılar arasında olup çarpışma sonunda tedavî için Bağdat'a giderek orduyu buradan yönetmeğe çalıştı. Bu savaşta Süleyman Askerî Bey'in sol tarafından girip sağ bacağına saplanan ve bir kemiğini parçalayan kurşunun isâbetiyle yaralandı. Tedâvi olmak için Bağdat'a gitme mecbûriyetinde kalan S. Askerî Bey, 1. Kuvve-i seferiye komutanı olan Kâzım Karabekir'in yerine vekâlet etmesini İstanbul'da başkomutanlığa bildirdi. Kâzım Karabekir, 11 Kanûn -i sâni 1330 {24 Ocak 1915} günü Erkân-ı Harp Yüzb. Saffet Bey'i yanına alarak Bağdat'a geldi. Kâzım Bey daha göreve başlamadan, S. Askerî'nin yaralı olarak tekrar cepheye dönmesi üzerine geri gitmek mecburiyetinde kaldı⁴⁷. Bu çarpışmalar 20 Ocak 1915 günü Şuayyibe 'de devam etti.

Kurna çarpışmalarından sonra Süleyman Askerî Bey, aşîretlerden beklediği gücü göremeyince⁴⁸, İstanbul'da Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'ya mektup göndererek Bağdat, Kerbelâ ve Necef aşîret şeyhlerinin kendisine yardım yapması için ta'lîmat verilmesi talebinde bulundu. Şuayyibe çarpışmalarının yoğunlaştığı 12, 13, 14 Nisan 1915 günlerinde Süleyman Askerî Bey, henüz yarası iyileşmediği hâlde, Bağdat'tan Şuayyibe'ye gelip bu çarpışmaya katılarak savaşı otomobil üzerinden yönetti. Şuayyibe'de 38. Türk Fırkası dağılarak devre dışı kaldı. 35. Fırka ise çok kayıp vermişti. Bu çarpışmalardaki Türk kaybı 3 800, İngilizlerin ise 1 300 kişidir⁴⁹. Bu duruma hazmedemeyen Süleyman Askerî Bey, vaziyete kahredip kendi tabancasıyla intihâr etti⁵⁰.

⁴⁴ M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. 1, s. 136.

⁴⁵ Hey'et-i Seferiye; Rauf {Orbay} Bey başkanlığında Türk ve Almanlardan teşekkül eden bir Hey'etin Afganistan'a gidip Cihad çağrısına destek vermeleri, İran ile üçlü bir blok oluşturularak İngiliz ve Rusların bölgeden uzaklaştırılıp bu toprakların gerçek sâhiplerinin hürriyetlerini elde etmeleri yönünde mutâbakat sağlamak için gönderilen hey'ettir. Bu görüşme olumlu geçmiş ancak Irâk'ta Şuayyibe yenilgisi ve Rusların Erzurum'u istilâ haberleri üzerine mutâbakat fiiliyata geçmemiştir.

⁴⁶ M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. 1, s.139)

⁴⁷ M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. 1, s.143, C.II, s. 29.)

⁴⁸ Süleyman Askerî Bey'den önce ve kendi komutanlığı zamanındaki gayretler ile Bağdat, Basra, Musul'dan çok miktarda aşîret gücü cepheye sevk edilmişti. Bu aşîretlerin katılımı "Cepheye çok büyük sayıda Türk kuvvetinin geleceğini" duymalarından kaynaklanmıştı. Ayrıca S. Askerî göreve gelirken, yanında bol miktarda para da getirmişti. Bu iki sebep aşîretlerin cepheye gitmesini cezbedi. M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. II, s. 28.)

⁴⁹ M. Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, C. 2, s. 258

⁵⁰ M. Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, C. 2, s. 261.

Süleyman Askerî Bey'in 14 Nisan 1915 günü intihâr etmesi üzerine Cephe komutanlığı vekâleten binbaşılıktan yarbaylığa terfi ettirilen Ali Bey'e verildi⁵¹.

Ali Bey, 4 Nisan 1331 {17 Nisan 1915} günü İstanbul'a cephenin son durumuyla ilgili bir rapor gönderdi. Bu raporunda özetle şu hususları vurguladı. *Aşâ'ir dağılarak elden çıkmıştır. Kıt'atım pek ziyâde zayı'ata uğramıştır. Tekrar harekât-ı ta'arrûziye icrâ etme imkanı kalmamıştır. Şimdilik müdafa'a yapılacaktır. Mücâhidînin bir işe yaramadıkları ortaya çıkmıştır*⁵².

Şuayyibe çarpışmalarından sonra İngiliz Ordusu'nda da değişiklik yapılarak 9 Nisan 1915 tarihinde General Johnson Nixon {1857-1921} Irâk'taki Britanya Birlikleri Komutanlığı'na getirildi.

Bu tarihe kadar; çoğunluğu yerli halktan teşekkül ettirilmiş Osmanlı birlikleri, İngilizler karşısında ağır yenilgilere uğrayarak devamlı olarak geri çekilmiş emir-komutadan uzak bir hâle düşmüştü. Cephedeki durumu düzeltmek için Edirne'de 4. Kolordu Komutanı olan Albay Nureddin Bey 24 Nisan 1331 {7 Mayıs 1915} tarihinde Irâk ve Havâlisi Umûm Komutanlığı'na ta'yîn edildi. Nureddin Bey, bu göreve atanmasını askerlik görevi yanında kutsal toprakların savunulmasının verdiği coşku olarak değerlendirip çok memnun olduğunu bir beyânâmeyle halka duyurdu⁵³.

İngiltere, Basra'dan sonra 50 Km kuzeyde bulunan Kurna'yı alarak Türklerden 1200 esîr ve 9 top ele geçirmişti. Dicle Nehri boyunca devam eden petrol borularının güvenliği daha savaşın başında tehlikeye düştüğü için, İngiliz birlikleri Mart 1915'de ikinci bir fırka ile takviye edildi. Yapılan karşı Türk saldırıları, 12 Nisan'da Şuayyibe, 14 Nisan'da Basra saldırısı, Tümgeneral Sör Charles John Melliss {1862-1936} komutasındaki İngiliz birlikleri karşısında mağlubiyetle neticelendi. Türkler karşısında kesin sonuç almak isteyen Nixon, General Barret'i görevden alarak 22 Nisan 1915 günü İngiltere'nin Irâk'taki 6. Ordusu'na atanan General Townshend'i Barret'in yerine ta'yîn etti. Irâk'taki İngiliz ilerleyişi, Townshend'in komutasındaki birliklerce 23 Temmuz'da Nâsiriye, 29 Eylül'de Kutü'l-Amâre taarruzuyla devam etti.

Kutü'l Amâre'ye 27 Eylül 1915 günü yapılan İngiliz saldırısında, Türk birlikleri 1 200 kayıp, 1 300 esîr, 1 800 şehîd, 17 top zayı'at vererek geri çekildi. Bu Türk ric'atı Aziziye'ye kadar devam etti⁵⁴. Bu yenilgiler üzerine Enver Paşa, Irâk'ı boş bırakmanın vahâmetini anlayıp bu cephenin takviye edilmesi zarûretini kabul etmeğe başladı. Kafkasya Cephesi'ne gönderilmek üzere yolda olan 51 ve 52. firkaları Irâk Cephesi'ne gönderdi⁵⁵.

⁵¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. III, Ks. I., s. 203.

⁵² M. Kenan, Büyük Harbde İran Cephesi, C. II, s. 49.

⁵³ Irâk ve Havâlisi Umûm Komutanlığı'nın Beyannâmesi: “ *Irâk ve Havâlisi Kumandanlığı bâ irâde-i seniyye Hazret-i Pâdişâhî uhdeme tevdi' edilmiştir. Vatanım içinde pek husûsî ve hürmetkâr bir muhabbetle sevdiğim ve seviştığım bu mübârek toprağın muzafferene müdafa'a edilmesi ve İslâm Sancağı'nın Irâk evlatları hamâsetiyle ulvî şerefine beni de teşrîk edeceği için cenâb-ı kadr-i mutlaka arz-ı şükran ederim.*

Askerler, ... Bir avuç kahraman bu mübârek toprağın ma'neviyâtıyla lertzân olan düşmanınızı durdurabildi. Çünkü biz Kur'an'ı müdafa'a ediyoruz. Onlar; Mısır'daki, Hindistan'daki Müslimân kardeşlerimizi esâretlerinden, zincirlerinden kurtulmasın, Kur'an yeryüzünden kalksın diye çabalyorlar. Biz ulvî bir değeri müdafa'a ediyoruz. Onlar hâsîs bir menfa'at-i ticâret için bütün mukaddesâta saldırıyorlar.

Ey Muhterem Türk Mücâhidleri, bu gün sizin her taraftan coşan galayân-ı cihâdınızdan İngilizler titresin, Bilsin[ler] ki bizim cesedlerimiz üzerinden geçmedikçe, mukaddesâtımız onların eline geçmeyecektir. Irâk; dinini, şerefini, mukaddes toprağını muzafferene müdafa'a edecek inşallâh Râb, zevâl-i intikâm [için] onun târihine daha uzak muhitlerde İngiliz esâretiyle inleyen zavallı Müslimânların istihlâs şerefini de bahş eyleyecektir. ...” Sebülü'r-reşâd Dergisi, S. 323, C. 13, 8 Kanûn-i sâni 1330, s. 86.

⁵⁴ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 265.

⁵⁵ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, 264

Türklerin Kutü'l-Amâre yenilgisi {28 Eylül 1915} sırasında İran'da teşekkül ettirilen Türk yanlısı güçler, İngiliz ve Rus konsolosluklarına karşı tecavüzlerde bulunmuşlar ise de bu girişim Irâk Cephesi'ni etkileyecek bir sonuç doğurmadı⁵⁶.

İngilizler, Kutü'l-Amâre'den sonra Türk kuvvetlerini ancak Aziziye'ye kadar takip edebilmişti. Türk birliklerinin tâ`kîb edilemeyişinin birinci sebebi, Türk birlikleri kırk sekiz saat içinde ve düzenli olarak Selmân-ı Pâk'a geri çekilmişlerdi. ikinci sebebi, Dicle Nehri'nin sularının azalması neticesinde vapurlar karaya oturmuştu⁵⁷. Türklerin geri çekilişi nizamî olduğundan, gambotlar ile de ta`kîb edilmesinin riskli olacağı düşünülmüştü. Bu sebep ile İngilizlerin nehir üzerinden yapması gereken ta`kîb ve nakliye gerçekleştirilememişti⁵⁸. Üçüncü sebep, özellikle Kuzey Hindistan bölgesine mensup Müslimân Hint askerleri, Selmân-ı Pâk mevkî'sinin sahâbe Selmân-ı Fârisî'nin mekânı olmasından dolayı, buraya saldırmak istemedikleri Townshend tarafından istihbâr edilmişti. Hatta Hint askerlerinin bir kısmı tetik parmaklarını vurarak ellerini sarıp Türklere ateş etmekten uzak durmaya çalıştıklarını Binbaşı J. B. K. Davie 29 Aralık'ta yayınladığı bildiri rapor etmişti⁵⁹. Irâk'taki İngiliz gücünün 4/3'ü Sepoy {Hint askeri} olduğu ancak bunlardan yalnızca bir tabur kadar olan bu askerlerin, savaşın ortasında Türk tarafına geçme ihtimâli veya firâr etmeleri sözkonusuydu. Townshend bu riski göze alamadı. Hatta bu taburu cepheden Basra'ya geri gönderdi. Dördüncü husus ise, "sarı hastalık" olarak tâbir edilen bir salgında kırk kişi ölmüş, bunun yaygınlaşmasından korkuluyordu⁶⁰.

Nixon'a göre; I. Kutü'l-Amâre çarpışmaları sonrasında Türk birlikleri toparlanmadan takip edilebilseydi; 1- Çanakkale yenilgisinden sonra Bağdat zaferi İngiltere'nin şerefini kurtaracaktı. 2- Türkiye'nin, İran ve Afganistan ile yapacağı işbirliği gerçekleştirilecekti. 3- Afganistan ile Hindistan'ın kuzey hududunda bulunan aşîretler ayaklanmaya cesâret edemeyeceklerdi⁶¹.

Nixon, Türk birliklerinin akla gelmeyecek bir düzen içinde gizli ve iki gün zarfında Selmân-ı Pâk'a ric`atini daha önceden hem duymamış hem de tahmîn edememişti. Türk birliklerinin bu ric`at hızında İngilizlerin onları ta`kîp etmeleri zâten mümkün değildi.

Hedef olarak tesbit edilen Bağdat'ın ele geçirilmesi için Simla'da⁶² bulunan Hindistan Erkân-ı Harbiye Hey'eti, Britanya Ordusu'nun Irâk hakkında bilmesi gereken her bilgiyi geniş araştırmalar yaparak ona göre tedbirler aldı⁶³. Bu araştırmaların içinde; Irâk'ın coğrafi yapısından, halkın etnik yapısına kadar her nev`î harita ve çizelge ortaya kondu. Bu hususta Türk tarafı oldukça yetersiz ve hazırlıksızdı. İstanbul'da vaktiyle İngilizler tarafından hazırlanmış iki adet Irâk haritası te`mîn edilerek Türk harekâtı bunun kopyası üzerinden plânlanmaya çalışıldı. Hatta 8 Teşrîn-i sâni 1331 {21 Kasım 1915} günü Selmân-ı Pâk'da 51. Türk Fırkası'nın ateşiyle

⁵⁶ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 2.

⁵⁷ Irâk Seferi'ne Dâir İfşâ`at, {Terc. Yüzb. Rahmi} Hindistan Nâzırı, Hint Vâli-i Umûmiyesi ve General Townshend beyninde cereyân eden muhârebat-ı resmîyeden bahs olup "Beyaz Kitap" nâmı altında neşr olunmuştur. İstanbul Matba`a-i Âmire 1332, s. 9. Dicle'nin suyunun âniden azalmasının sebebi; Nureddin Bey'in, Harab Köyü karşısında, nehrin tam ortasında bulunan adanın iki tarafını kapatması sûretiyle oluşturduğu barajın etkisi olabilir.

⁵⁸ Townshend. Irâk Seferim, s. 146. Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 7. Nikolas Gardner, Terc. {Mehtap Gün} Kut'ül-Amâre, Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916), Nesil Yay. İstanbul 2016, s. 53.

⁵⁹ Gardner, s. 122.

⁶⁰ Townshend. Irâk Seferim, s. 173-174.

⁶¹ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 11.

⁶² Karlar ile kaplı şehir anlamına gelmektedir. Kuzey Hindistan'da Himalaya Dağları'nın güney eteğinde bir şehir.

⁶³ Irâk Raporu 1915-1916, s. 9

düşürülen İngiliz uçağının pilotu Binbaşı Raylay'dan alınan kroki ve harita, Türk kurmayının coşkusuyla karşılanmıştı⁶⁴.

Nixon, Bağdat'a yürüme plânını 30 Ağustos 1915 günü Simla'ya gönderdi. Ancak Genel Vâli Lord Hardinge ve Başkomutan Sör Beuchamp Duff {1855-1918}, Fransa, Mısır veya diğer yerlerden bölgeye takviye güç gönderilmediği sürece, bu plânın gerçekleşmeyeceği kanaatindeydi⁶⁵. Nixon, Kutü'l-Amâre galibiyeti ve Aziziye'ye kadar Türk birliklerini ta'kip edip nakliye yetersizliği sebebiyle burada durmalarından cesâretlenerek Türkler'in Selmân-ı Pâk'da mevzi'lenmeleri sebebiyle, bu mevzi'nin yarılıp Bağdat'ın kolayca alınacağı fikrine iyice inanmıştı.

Nixon, Hindistan Nezâreti'ne Bağdat'ı ele geçirmek için yeterli kuvvetinin bulunduğunu ancak burayı elde tutabilmek için ilâve bir süvâri taburuna ihtiyacının olduğunu bildirerek ileri harekât izni verilmesini talep etti. Townshend ise Nixon'dan farklı düşünüp nakliye yetersizliği sebebiyle Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmenin daha uygun olacağı fikrini savunuyordu. Nixon'ın yoğun diplomatik baskıları neticesinde, Hindistan-İngiltere arasında uzun müzâkereler sonunda Lord Karov, Hindistan'a Nixon'ın ileri harekât talebinin kabul edildiğini 4 Teşrin-i evvel 1331 {17 Ekim 1915} günü bildirdi⁶⁶.

İngiltere Başbakanı Osten Çemberlain, Bağdat'a yapılacak ileri harekâtın faydalarını 4 Teşrin-i evvel 1331 {17 Ekim 1915} günü İngiltere Kabinesi'nde yapılan toplantıda şöyle dile getirdi.

1- Osmanlı müttefiki Almanya, bu günlerde İstanbul yolunu açmakla meşgul olmaktadır. Irâk ile ilgilenmesi mümkün değildir.

2- Çanakkale'de İngiltere'nin durumu iyi değildir. {Bu harekât ile İngiltere'nin Çanakkale'de sarsılan prestiji kurtarılacaktı.}

3- Araplar, saflarını belirlemede tereddüt içindedir. Bunlara övgü ve güven vermedikçe, Türkler'e iltihâk meylindedirler. {Bu durum ileri harekâtle önlenecektir.}

4- Doğu'da müessir bir muvaffâkiyet elde etmek mecbûriyetindeyiz⁶⁷.

General Townshend, ileri harekâta karşı çıkmasını üç sebep ileri sürerek izâh ediyordu.

1- İleri harekâtı gerçekleştirecek 15 000 asker bulunmaktaydı. Bu sayının Türkler karşısında az olduğu düşünülüyordu. Bu ileri harekâtı yapacak kuvvetin ihtiyat kuvveti Aziziye'de olmayıp Basra ile Kutü'l-Amâre arasındaki nehir güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmiş olan 467 km uzakta bulunmaktaydı.

2- Aziziye'ye kadar olan çarpışmalarda, İngiliz birlikleri % 30 kayıp vermiş geriye kalan askerler sıcağın bitâb düşmüştü.

3- İleri harekâtı gerçekleştirmek için beklenen yardımın ne zaman kendilerine ulaşacağı belli değildi. Bu yardım ancak nehir yoluyla yapılabileceğinden, yardımın kendilerine ulaşmasının haftalar alacağı belirtilmişti. Townshend, bu düşüncelerine rağmen verilen ileri harekât emrinde daha fazla ısrâr da edememişti⁶⁸.

⁶⁴ Irâk Raporu 1915-1916, s. 24

⁶⁵ Irâk Raporu 1915-1916, s. 10

⁶⁶ Irâk Raporu 1915-1916, s. 11

⁶⁷ Irâk Raporu 1915-1916, s. 11

⁶⁸ Irâk Raporu 1915-1916, s. 14

Bugün Kısra Sarayı {Tak-ı Kısra} dâhil, harâbeleriyle anılmakta olan Selmân-ı Pâk {Doğu Medâin⁶⁹}, İslâm Târihi'nde iki önemli olaya sahne olmuştur. Birincisi Hz. Ömer devrinde Sa'd b. Ebû Vakkâs komutasındaki İslâm orduları tarafından Mart {Safer} 638⁷⁰ yılında fethedilmesi. İkincisi ise Selmân-ı Pâk zaferidir⁷¹.

Selan-ı Pâk Meydan Muhârebesi 6 Teşrîn-i evvel 19331 {19 Ekim 1915} günü İngiliz birliklerinin Türk birliklerine iki koldan yaptığı saldırı ile başladı. İngiltere'nin Aziziye'deki birliklerinin komutanı olan General Townshend, aynı zamanda muhârebenin genel komutasını da yapmaktaydı. Townshend'in komutasında; 7. Mızraklı ve 16. Suvâri Alayı'na mensup 3,5 Bölük, 63. Sahra Bataryası ve 18. Piyâde Livası bulunuyordu.

Kutü'l-Amâre'den savaş meydanına hareket eden kuvvetlerin başında Robertse vardı. Robertse'nin emrinde, 16. Suvâri Alayı'ndan 100 kılıçlı kuvvet ile Kraliyet Suvâri Topçusu'na mensup yarım batarya bulunmaktaydı.

İkinci İngiliz saldırı kolu ise Delamain komutasında; 76, 82 Bataryaları, 5/1 Obüs Bataryası, Makinalı Tüfek Bataryası, 22. İstihkâm Bölüğü ve 16. Piyâde Livası bulunuyordu⁷².

7 Teşrîn-i evvel 1331 {20 Ekim 1915} günü bir Arap'ın Townshend'e gelerek Türkler'in taarruza geçeceğini bildirmesi üzerine, cephe hareketlendi. Selmân-ı Pâk ileri harekâtı başladığında, Arap halkı ve aşiretleri Türkleri desteklemeğe ve İngilizlere gördükleri yerde ateş açmaya başladılar. Bu aşiretlerin başında Gazze ve Şammar aşiretleri geliyordu. Bu iki aşiret, bölgede en güçlü aşiretlerdi. Aşiretlerin İngilizlere karşı harekete geçmeleri 10-11 Teşrîn-i evvel {23-24 Ekim} günlerinde daha da şiddetlendi⁷³. Aşiretlerin Türk saflarında yer almalarının ve bir kısım Hintli Müslimân'ın Türk saflarına geçmesinin sebebi, Sahabe Selmân-ı Fârisî'nin mekânının İngilizler tarafından istilâ edilme isteğine karşı yapılan hareket olduğu muhakkaktır⁷⁴.

İngiliz kaynaklarına göre Osmanlı Irâk ve Havâlisi Umûm Komutanı Mirliva {Albay} Nureddin Bey'in gücü; Zor'da 6 000, Selmân-ı Pâk'da 2 000 olmak üzere toplam 8 000 kişi olduğu tahmîn edilmekteydi⁷⁵.

⁶⁹ *Medâin*: Medine'nin çoğulu. Dicle civârında yedi şehrin adı olup İslâm fetihleri sırasında başşehirdir. Bu yerleşim yerine İngilizler "*Ctesiphon*", Fransızlar "*Ctésiphon*", Part ve Pelevî dilinde "*Tizpon*", Arapça'da "*Medin*" veya "*el Medain*" olarak bilinmektedir. Nesturî Mezhebi'ne bağlı Şark Hıristiyanlığı'nın merkezidir. {Sevan Nişanyan, "Kur'an'ın Kültürel Kaynakları", Ortadoğu Teknik Üniversitesi Teoloji Sempozyumu Bildirisi, 17 Şubat 2015}. Uzak noktalara yapılan İpek Yolu'nun ticâret merkezi konumundadır. {Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhi ve İpek Yolu Ticâretine İran Engellemesi", Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 3/1., 2014, s. 105}. II. y. yılın başından itibaren Hıristiyanlığın Asya Kitası'nda yayılması çalışmalarının merkezidir. Doğu, Batı kilisesinin ayrılmasından sonra {410}, Katalikos unvanına mensup olan Ktesifon Piskoposu, Doğu Hıristiyanlığı'nın lideri konumundadır. Bu sebep ile Hıristiyan ruhbanlar buraya gömülmüştür. {Mehmet Alıcı, "Sasani İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hıristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56/1., 2015, s. 37, 39, 41}. Dicle Nehri'nin her iki yakasında Partlar ve Sâsaniler tarafından inşa edildiği bilinen 7 yerleşim yerine verilen isimdir. Bu bölge ; Bağdat'ın 30 km. güneydoğusundadır. Medâin'deki yerleşim yerleri Sâsaniler zamanında kışlık mekân olarak kullanılmıştır. Nestürîler'in önemli şehirleridir. Ârâmî, Pers, Rumlarca iskân edilmiştir. Bu bölgedeki halkın çoğunluğu Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsî'ydî. Medâin'deki yedi şehirden beşinin yeri tesbit edilebilmiştir. Bunlardan en eski olanı M.Ö. 1. yüzyılda Partlar {M.Ö. 247-M.S. 224} tarafından kurulan ve Dicle'nin sol kenarında yer alan "Medînetü'l-atîka" dır. Bu şehir Medâin adıyla anılmakta olup batılı Hıristiyan ve Mecûsîlerin "Ktesiphon" {Ctésiphon} dedikleri bu yer, hem Partlar hem de Persler'in başşehiridir. "Medînetü'l-atîka" {Gatasifon, Ktesifon} Mart 637 tarihinde İslâm topraklarına katılmıştır. Sahabî Selmân-ı Fârisî, bu şehirde vâlilik yapmış ve burada 656'da vefat etmiştir. Zamanla türbenin etrafı yerleşim yeri olarak çoğalmış Selmân-ı Pâk Kasabası ortaya çıkmıştır. Osmanlı Dönemi'nde IV. Murat, Selmân-ı Fârisî'nin türbesini tâmir ettirip daha düzenli hâle getirilmiştir. {Casim Avcı, Medâin, TDVİA. C. 28, Ankara 2003, s 289-290.}

⁷⁰ Bu fetih; Hicrî takvimin 16'ıncı yılında gerçekleştiğine göre fetih yılı 637 değil, 638 olmalıdır.

⁷¹ M. Emin, Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi, s. 1.

⁷² Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 38-39.

⁷³ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 39-40.

⁷⁴ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 50.

⁷⁵ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 50.

Nureddin Bey, I. Kutü'l-Amâre yenilgisinden sonra iki günde Selmân-ı Pâk'a geri çekilip mevzi'lenmişti. Burada üç hatt savunma mevzi'leri oluşturup takviye birliklerinin gelmesini beklemeden, eğitim yetersizliğine sâhip olan birliğini sıkı bir eğitime tâbî tutmuştu. Bu sürede, takviye birliğinin gelmesi için de zaman kazanmış olacaktı.

Bu geri çekiliş sırasında, Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ın üçüncü döneminde Bağdat/Kerbelâ'dan mebus seçilen Abdülmehdî'nin kıskırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı 27 Haziran 1331 {10 Temmuz 1915} günü Kerbelâ'da,⁷⁶ 26 Ağustos 1331 {8 Eylül 1915} günü Hille'de isyân çıktı⁷⁷. Bu isyânlar Türk birliklerince bastırılmış ancak henüz harâreti ortadan kalkmamıştı. Her gün aşiretlerin Türk birliklerine saldırısı ve yağma girişimleri de eksik olmuyordu. Türk birliklerinin ricât harekâtı bu olumsuzluklara rağmen gerçekleştirildi.

Irâk'ta askerinin en çok zorlandığı husus hem asker hem de binlerce hayvan için su te'minidir. Nureddin Bey bu hususu şöyle çözmüştür. Selmân-ı Pâk Hükümet Konağı'nın civârında Dicle Nehri'ne güçlü bir su pompası koyarak suyu doğu taraftaki 300 metre yüksekliği olan bir tepeye pompalamıştır. Bu tepede depolanan su, kendi câzibesıyla daha alçak olan bütün mevzi'lere üç kanaldan tevzi' etmiştir. Bu kanallardan biri 8., 9., 11. mevzi'lere, ikincisi 6., 7., 3., mevzi'lere, üçüncü kanal ile de 1. ve 5. mevzi'lere akıtılmıştır. Nehir grubunun ise zâten su ihtiyâcı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Türk mevzi'lerinin hiç birinde su sıkıntısı çekilmemiştir. Halbu ki İngilizler, su te'mini için nehir kenarından ayırlamaz duruma düşmüşlerdir. Bu buluş, Askerlik târihinde önemli bir yere sâhiptir. Türk mevzi'lerinin her noktası karargâha telefon ile bağlanmış ve her mevzi' diğer mevzi' ile de görüşebilecek konuma getirilmiştir⁷⁸.

Nureddin Bey'in diğer bir savunma tedbiri de Dicle üzerinden gelecek düşman gemilerini engellemek için bir baraj yapımıdır. Bu baraj, Tellâ'l-zeheb'in doğusunda ve Dicle'nin sol sâhilindeki Harab Köyü'nün karşısında bulunan ve Dicle Nehri'nin ortasında yer alan doğal küçük bir adacığın iki tarafına bir kaç gemi batırılmak sûretiyle oluşturulmuştur. Bu barajın ilerisine bir de torpil hattı yerleştirilmiştir⁷⁹. Böylece İngiliz gemilerinin nehirden ilerlemesi önlenmeğe çalışılmıştır.

İngiliz Birlikleri: *Dicle Hattı'nda*; Aziziye'de 14 000 asker 35 top; Kut'da 1 000 asker 4 top; Ala garbî'de 150 asker 1 top; Amâre'de 1 000 asker 7 top; Gal'a-i sâle'de 25 asker; Gurna'da 150 asker. *Fırat Hattı'nda*; Nâsiriye'de 2 000 asker 10 top; Akike'de 150 asker; İnan Arabistan'ında 800 asker; Buşir'de 1 500 asker 7 top; Basra'da 700 asker 2 top vardı. Ayrıca 14. Süvâri Alayı Irâk Cephesi'ne gelmek üzere Hindistan'dan yola çıkmıştı⁸⁰. Toplam İngiliz gücü 21 475 askerdir.

İngiliz ileri harekâtı dört komutanın emrinde gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı.

General Delamain'in emrinde 1350 tüfek, 10 top, 12 makinalı tüfek; General Hamilton'un emrinde 2693 tüfek, 6 top, 8 makinalı tüfek; General Houghton'un emrinde 3154 tüfek, 103 kılıç, 8 top, 10 makinalı tüfek; General Melliss'in emrinde 715 tüfek, 977 kılıç, 6 top, 16 makinalı tüfek bulunuyordu⁸¹. İhtiyat kuvvetleri Basra ile Kutü'l-Amâre arasında bulunduğundan, bu silahlar bizzat savaşta kullanılan malzeme olup depoda bulunan silahlar değildir. Buna göre; İngiltere'nin Selmân-ı Pâk saldırısındaki muhârip gücü 12 200 asker, 30 top ve 46 makinalı tüfekten ibârettir. Bu sayı Türklerin askerî gücünden 4 000 fazla olduğunu göstermektedir. Ancak Kafkas Cephesi'nden gelen iki firkanın {51. ve 52.} toplam 15 000 kişilik kuvveti Selmân-ı Pâk'a geldikten sonra Türk tarafı güçlenerek sayısı 23 000 kişiye ulaştı.

⁷⁶ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi {ATASE}, Klasör, 3644, Dosya 11, Fihrist 37.

⁷⁷ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 23, Fihrist 1, 10.

⁷⁸ M. Emin, Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebesi {Katesifon} ve Zeyli, s. 15-16.

⁷⁹ M. Emin, Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebesi, s. 18.

⁸⁰ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 58.

⁸¹ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 94.

Enver Paşa, Nureddin Bey'den Irâk'ı karış karış müdafa'a etmesini istemişti. Halbu ki Nureddin Bey, Aziziye'de bir öncü kuvveti bırakıp Selmân-ı Pâk'ta çok önceden hazırladığı savunma mevzilerine çekildi⁸². Enver Paşa'nın Nurettin Bey'e verdiği emir teknik olarak doğru kabul edilse bile, sahada uygulama imkânı yoktu. Bu durumu, savaşa işIrâk etmiş olan Yüzbaşı Mehmed Emin Bey eserinde çok açık bir lisan ile izâh etmektedir.

“Umûm Irâk ve Havâlisi Kumândanlığı 15 Eylül 1915 günü I. Kutü'l-Amâre Muhârebesi'ni kaybettikten sonra, evvelce tahkîmine başlanmış olan Selmân-ı Pâk Mevzi'ne kadar ric`atine karar vermiş ve kararını da Başkumandanlık Vekâleti'nin emir ve arzusu hilâfına olarak aynen mevki-i fi ile koymuştu. Kutü'l-Amâre ile Selmân-ı Pâk arasındaki 150 kilometrelik mesâfe dâhilinde müdâfa'aya sâlih ve hattâ belki Selmân-ı Pâk hattına mercî` bir çok mevâzi` bulunabilirdi. Karargâh-ı Umûmî istiyordu ki bu uzun mesâfe dâhilindeki müte`âkib hudût, müdâfa'adan muntazaman istifâde edilerek kuvâ-yı imdâdiyenin Dicle Cephesi'ne muvâsalatına kadar zaman kazanılsın. Yalnız bir muhârebe neticesinde bu derece vâsi` bir sâha-i arazi düşmana terk edilmesin.

Başkumandanlığın fennî ve fakat amelî olmaktan ziyâde nazarî olan bu emir arzusu, Umum Irâk Kumandanı'nın elinde kıymet-i maddiye ve ma`neviye i`tibâriyle sevkü'l-ceyşin bu türlü metâlib-i âliyesini tatmîn ve tatbîke kadar bir kuvvetin bulunması hâlinde kâbil-i icrâ idi. Halbu ki Kutü'l-Amâre'den ma`nen ve maddeten zayıf olarak çekilen kuvvette fen ve san`atın bu yüksek talebini icrâya kâdir tek bir cüz`ü nâm bile yok idi. Umûm Kumandanlığı'nın elindeki kuvvet 38. ve 35. fırkalar idi. Birincisi; ilân-ı harbden bu güne kadar târihi bir sürü muvaffâkiyetsizlikler ve ric`atlardan ibâret kara yazılarla lekelemiş diğeri ise Irâk Cephesi'nde giriştiği iki muhârebeden pek elîm bir sergüzeşle çıkabilmiş idi. Kutü'l-Amâre önünde müddeâ mevzi`inden ric`at edebilen bu iki fırka ancak umûm kumandanın şahsiyet-i kâhire ve âzimesinde tecellî eden yüksek cür`et ve cesâret sâyesinde inhilâl ve izmihlâlden kurtulabilmiş idi.

Nureddin Bey'in ric`ati, {Kutü'l-Amâre'den Selmân-ı Pâk'a} Irâk Cephe-i harbi'nde icrâ edilen ric`atların en muntazam ve parlak harekâtından biridir. Bu harekette, düşmanın ancak iki üç gün sonra mâhiyetinden haberdâr olduğu Belcaniye ve Basra ric`atındaki tezezbüb ve idâresizlikten Dicle Fıkası'nın Saharice'den Amâre'ye doğru yaptığı ric`atteki perişânlık ve felâketlerden eser yoktur. Bil`akis gâlip ve fâ'ik`düşmanın karadan ve nehirden tevcîh ettiği muzâ`af te`sîr ve tazyîke rağmen şâyân-ı hayret bir intizâm, sezâvâr-ı takdîr bir sevk ve idâre tekâmülü vardır. Nureddin Bey, ancak kendi azîm ve cesâreti sâyesindedir ki en ufak bir tazyîk muvâcehesinde derhâl dağılıp gitmek istimdâdında bulunan kıymetsiz iki fırkasını Selmân-ı Pâk Mevzi`i'ne kadar getirebildi.

Müşârü'n-ileyhin şu sûretle Bağdat önüne kadar çekilip gelmesi başlıca esbâb-ı âtiyeden neş`et ediyordu.

1- Düşman bu uzun mesâfeyi serî`an geçemeyecek, kuvveti kâfi bile olsa menzîl teşkilâtını vücûda getirinceye kadar bir çok zaman kayb edecek ve hattü'l-harekesini güzergâhtaki aşâyirin tecâvüz ve tehdidinden sıyânet için cüz`ü küllî kuvvet efrâzine mecbûr olarak zayıflayacak.

2- Bizzât kendi kuvveti ise merkeze takrîb edeceği için kuvâ-yı imdâdiyesini daha çabuk alabilecek, noksanını daha kolay ikmâl eyleyecek ve intihâb ettiği hattın tahkîmine zaman ve imkân bulacak.

3- Azîziye'de tahkîmine pek az vakit ve imkân bulunacak bir hatta kuva-i ma`neviyesi bozuk ve adeden zayıf kuvvetiyle aaleb-i ihtimâl yeni bir mağlûbiyete uğrayacak ve ihtimâl ki eldeki kuvvet büsbütün inhilâl ederek kuvâ-yı imdâdiyenin vürûdundan evvel Bağdat'ı bile muhâfazaya imkân kalmayacak.

⁸² M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 266.

4- *Muntazam bir ric`atle Selmân-ı Pâk Mevzi`ine`çekebildiği kuvveti menâbi`-i mahalliye ve kuvâ-yi imdâdiye ile canlandırarak ve bu şerâ`iti her hâlde nazar-ı i`tibâra alacak olan düşman dahi daha ağır ve daha müte`enniyâne harekete mecbûr olarak kendisine lüzumlu olan imkân ve zamânı bahş eyleyecekti.*

Fi`l-hakîka ümid edildiği vechle, düşman ancak Teşrîn-i sâni 1331`in 9. {22 Kasım 1915} günü ya`ni Birinci Kutü`l-Amâre Muhârebesi`nden tam 55 gün sonra Selmân-ı Pâk mevzi`ne ta`arrûz etti ki bu zamana kadar hem beklenen kuvâ-yı imdâdiyenin kısm-ı a`zamu gelmiş ve hem de hatt-ı müdâfa`a-i vesâit ve imkânın müsâ`adesi nisbetinde takviye ve ikmâl edilmiş bulunuyordu⁸³.

Osmanlı Irâk Ordusu'nun geri çekilmesini geç farkedene İngiliz kuvvetleri, Bağdat üzerine yürümek için Bağdat'a bağlanan tahkîm noktalarını ele geçirmek ve kuvvetlerini takviye etmek maksadıyla 55 gün geçirdiler. Aradan geçen bu zaman, Türk birliklerinin tanzîmi için önemliydi.

"... Osmanlı Irâk kuvve-i müdâfasına yeniden iktisâb-ı kuvvet etmek fırsat ve imkânını vermişti. Bu uzun müddeti, Irâk Kumandanlığı aslâ boş geçirmemiş bir taraftan mevzi`-i müdâfa`anın bulunabilen vesâitle tahkîmine çalışmış ve diğer taraftan da ta`lîm ve terbiyece pek geri bulunan kıt`âtını muntazam bir program dâhilinde yetiştirmeye sarf-ı mesâ`î eylemiştir. O derecelerde ki Selmân-ı Pâk Muhârebesi`nin yevm-i vukû`undaki 35 ve 38. fırkalar Kutü`l-Amâre`den mağlûben çıkan fırkalara pek az benzetilebilir idi.

Vesâ`it ve menâbi`-i mahalliyyeden ne derece istifâde edildiğine misâl olmak üzere; top noksanını kapamak için mevki`-i isti`mâle konan Sultan Murad-ı Râbi` devrinden kalma havanlar irâ`e olunabilir⁸⁴.

İngilizler, Bağdat'a yürüme hususunda Nixon ve Townshend arasında ki çelişkiyi ortadan kaldırmak için Hindistan ve Londra arasındaki yazışmaların uzaması, artık Türk birliklerinin Aziziye'den sonra ta`kip edilememesinin üzerinden 55 gün geçmesine sebep oldu. İngilizlerin Aziziye'deki bu oyalanmaları Irâk Cephesi Umûm Komutanı Nureddin Bey'in beklediği gibi işine yaradı. Bu sürede Türk birliklerinin eğitimi tamamlanırken, Selmân-ı Pâk mevzi`lerindeki eksik tahkîmatların giderilmesi için ihtiyaç duyulan süre kazanılmış oldu. Ayrıca bu bekleme sırasında Bağdat'ta aşiretlerden yeni teşekkül ettirilen 45. fırka ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmekten vazgeçilip Irâk'a görevlendirilen 51. Fırka'nın öncü birliği 17 Teşrîn-i sâni 1331 { 30 Kasım 1915} günü Selmân-ı Pâk mevzi`sine yetişmiş diğer kısmı ise üç günlük mesâfede bulunan Sarara'ya ulaşmıştı. 52. Fırka ise Musul' a varmıştı. Bu yeni katılımlar ile Irâk'taki Türk Ordusu'nun gücü; 20 000 tüfek, 19 makinalı tüfek, 400 kılıç ve 52 topa ulaşmıştı⁸⁵. Siperlerdeki tahkîmatın güçlendirilmesi ile birlikte elde edilen Türk üstünlüğü sayesinde, İngilizlerin bu noktada yenileceği kana`ati hâkim kılınmaya başlandı.

"Irâk Cephesi`nde gerçekleştirilen muhâsaralanda, tahkîmâta en çok ehemmiyet veren yegâne komutan Miralay Nureddin Bey`dir. Bu tahkîmât, I. Kutü`l-Amâre Muhârebesi`nden çok daha önce teşkil edilmiş ve bu hususta "Tahkîmât Komisyonu" kurulmuştur. Kutü`l-Amâre`den Bağdat'a kadar her iki üç kilometre aralıklar ile tahkîmâtlar sıklaştırılmıştır⁸⁶."

İngiliz birlikleri 8 Teşrîn-i sâni 1331 {21 Kasım 1915} günü Türk birliklerine karşı genel bir taarruza geçti. Çarpışmalar iki gün sürdü⁸⁷. İngiliz birlikleri; 292 subay, 4401 er, 10 000 esîr ile yaklaşık 15 000 kayıp vererek bir haftada Kutü`l-Amâre yönünde ric`at etmeğe

⁸³ M. Emin, a.g.e., s. 6-8.

⁸⁴ M. Emin, a.g.e., s. 9-10.

⁸⁵ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 266.

⁸⁶ M. Emin, Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi (Katesifon) ve Zeyli, s. 1.

⁸⁷ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 28, Fihrist 1, 26.

başladı⁸⁸. Türk Birliklerinin kaybı 119 subay 5 901 erdir. Bu geri çekilişi ta`kib eden Türk birlikleri, Kut `a doğru ilerledi.

İngiltere'nin 6. Fırka'sı 22 Teşrîn-i sâni 1331 {5 Aralık 1915} 'de Selmân-ı Pâk'taki Kasibiye üzerinde taarruza geçmeye çalışmış ancak büyük ziyi`at verdiğiinden bu taarruzu sürdürememiştir. Burada, tahmîn edemedikleri ve Townshend'in ilk defa gördüğü, “*Nehrin iki kıyısında sekiz kilometreden fazla uzanan ve geçilmesi imkânsız bataklıklara bağlanan, layıkıyla düzenlenmiş bir siper sistemiyle karşılaştılar*”⁸⁹. Nureddin Bey, sol cenanhtan itiyat kuvvetlerini muhârebeye sokup, 35. Fırka'yı Dicle Nehri'nin kuzeyine sevk ederek Mehmet Emin Komutasında genel ta`arrûz emri vermiştir. Bu ta`arrûzda Hint taburlarına komuta eden İngiliz zâbitlerinin bir ikisinin dışında tamâmı maktûl düştüğünden, komutayı kaybeden Hintliler başı boş vaziyette firâr etmeğe başlamışlardı. Townshend, birliği toplamaya çalışmış ise de piyâde mevcûdunun % 50'si olan 4 668 kişi {643 ölü, 3 300 yaralı, 594 kayıp, 131 zâbit ölü} kaybettiğinden, bunu başaramamıştır⁹⁰.

24 Teşrîn-i sâni 1331 {7 Aralık 1915} günü, Nureddin Bey'e İngiliz askerlerinin birinci savunma hattını çember içine aldıkları yönünde haber verilmesi üzerine, Türk birlikleri ikinci savunma hattına çekilmiş ancak bunun doğru olmadığını o günün akşamında anlaşıldığından⁹¹ ertesi günü tekrar birinci mevzi`de İngilizler ile karşı karşıya gelmiştir. Townshend, Nureddin Bey'in bu geri çekilip tekrar ileri hatta gelmesini, Türk birliklerinin yeni takviye aldıkları biçiminde değerlendirmesine sebep olmuş ve 25 Teşrîn-i sâni 1331 {8 Aralık 1915} gününün akşamında geri çekilmeğe başlamıştır. 9 Aralık'ta İngilizlerin geri çekildiğini anlayan Nureddin Bey derhâl İngiliz birliklerini ta`kib etmeğe başlamıştır. Bu son çarpışmalarda özellikle aşiretlerden yeni oluşturulan 45. Türk Fırkası'nın % 70'ı saf dışı kalmış Türk birliklerinden 9 500 kişi kayıp olmuştur. Bu kayıplardan İngilizlerin eline 1 300 kişi esir geçtiğinden, diğerleri bataklıklarda boğulmuş veya elbiselerini Dicle'ye atarak firâr etmiştir⁹².

Türk birlikleri, geri çekilen Townshend'in komutasındaki İngiliz askerlerini Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırdı. Bu yenilgi İngiltere'de ve Fransa'da büyük hayâl kırıklığına sebep oldu⁹³. İtilâf devletlerince Çanakkale yenilgisinin bir misillemesi gibi görülen Irâk savaşları, düşünülenin aksine tezâhür etmesi, itilâf devletlerinin daha fazla itibâr kaybetmesine sebep oldu.

Townshend; Semân-ı Pâk bozgunundan sonra “*Ova, kit`attan geri çekilen yüzlerce insan ile doldu, ric`at başladı. Ric`atı ben vermediğim hâlde, Hint Ordusu'ndaki zâbitanın fazla zai`atı sebebiyle yaşandı. İnzibat kontrolü tamamiyle kayboldu. Ben ve General Nixon'in zâbitanı dağılmayı önlemeğe çalıştı. Erkân-ı Harbiye Reisi bile kaçan efrâdı muhârebeye sevk etmek için, aşağı yukarı koşuşturuyordu. Avrupa'da hiç bir asker bu kadar ki -Bu ifâdemim altını çiziyorum-*

⁸⁸ F. J. Moberly, Irâk Seferi 1914-1918, C. II, s. 106.

⁸⁹ N. Gardner, s. 50.

⁹⁰ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 267.

⁹¹ Halil (Kut) Paşa'nın kendi hâtıratı dışında, hiç bir kaynakta bu yanlış haberin Halil Bey tarafından fark edilip Nurettin Bey'e bildirildiği ifâdesine rastlanılmamıştır.

⁹² M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 267.

⁹³ Après cinq mois de siège, ils engagèrent, le 22 novembre 1915, la bataille de Ctesiphon. Cette bataille est passée dans l'histoire militaire de la Grande Bretagne comme l'un des plus grands désastres, une boucherie. Selon Sör Charles Lucas, “à Ctesiphon, les troupes turques, commandés par le général Nur -Ul -Din {Nureddin} infligèrent une terrible défaite à l'armée britannique. Celle-ci recensa 4500 morts. Dans les semaines qui suivirent 10,000 combattants britanniques furent capturés et des milliers d'autres mis en fuite errèrent pendant longtemps dans le désert où ils furent rattrapés, torturés et assassinés” “Le GM: des mauriciens à la campagne de Mésopotamie. juin 19, 2015.<http://histoiresmauriciennes.com> { Beş ay devam eden kuşatmadan (Kutü'l-Amâre) sonra, 22 Kasım 1915 günü Ctesiphon (Selmân-ı Pâk) Savaşı şiddetini artırdı. Bu savaş en büyük felaketlerden biri ve çok fazla asker kaybı olarak Britanya'nın askerî tarihine geçti. Ctesiphon Sör Charles Lucas'a göre, “General {Albay} Nureddin komutasındaki Türk askerleri, İngiliz Ordusu'nu korkunç bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta; İngiliz Ordusu'ndan 4500 asker ölü, 10.000 İngiliz savaşçıları esir edildi. Savaş meydanından kaçıp daha sonra yakalanan binlerce İngiliz Ordusu'ndaki askerlerin sayısı {30 000 civârında} bilinmemektedir. Çölde haftalarca İngiliz askerlerinin kovalanması devam etti. }

müdâfa`ada türkler ile mükâyese edilebilsin. Almanların müdâfa`ada gâyet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperde bulunduğu zaman onlar, Türkler ile mükâyese edilemezler. Buna verebileceğim bir misal Geliboludur. Orada bizim gemi ateşlerimiz ile bir çok zayi`ata uğrayan kut`at, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve derhâl Türkler ile tebdil edilirlerdi. Halbu ki Türkler, bütün muhârebe müddetince yerlerinde kaldılar. ... Türk Ordusu'nun çiçeği olan Anadolu askeri dinî telkînat olmaz ise muhârebe yapmaz, vatanperverlikten bir şey anlamaz. Jön Türkler {bu hususta} daha sonra hatalarını anladılar. Bu muhârebeye esâsat-ı dinîyeyi nazar-ı dikkate aldılar ve muhârebeyi öyle yaptılar."⁹⁴

Irâk Cephesi'ndeki harâretin doruk noktaya ulaştığı bu günlerde Enver Paşa, Irâk, İran ve bölgedeki diğer birliklerin tek komuta altında toplanmasını uygun bulup 6. Ordu Komutanlığı adıyla yeniden düzenledi. 6. Ordu Komutanlığı'na çok geniş yetkiler verilerek Alman Mareşali Colmar Von Der Goltz Paşa getirildi. Irâk ve Havâlisi Komutanlığı, "Irâk Cephesi Komutanlığı" na dönüştürüldü. Goltz Paşa, görevi devralmak için 6 Aralık 1915 günü Irâk'a gitti⁹⁵.

Goltz Paşa 12 Aralık 1915 günü Aziziye'de bulunan Türk birliklerinin karargâhına gelerek ordunun komutasını devraldı. Bu güne kadar birliklere komuta eden Nureddin Bey'i de Kutü'l-Amâre'yi kuşatan birliklerin komutanlığına {Irâk Cephesi} görevlendirdi⁹⁶. Nureddin Bey, Selmân-ı Pâk Zaferi üzerine Gazeteci Madam Beret Golis ile yaptığı söyleşide; 6. Ordu Komutanlığı'na ta`yîn edilmiş olan Mareşal Fon Der Goltz'un emrine verilmesinin kırınglığını belirterek İstanbul'a bu hissiyatını belirten bir telgraf gönderdiğini söylemiş "Irâk Ordusu Goltz Paşa'nın ma`lûmât-ı askerîyesine muhtaç olmadığını isbât etmişse, ahâlisi Müslimân olan ve cihâd-ı mukaddes yaptığımızı ilân eylemiş bulunduğumuz Irâk'a bir gayr-ı Müslim general göndermekteki ziddiyet de câlib-i dikkattir." demiştir⁹⁷.

Selmân-ı Pâk Zaferi kazanıldığında, Goltz Paşa Halep'e daha yeni gelmiş Nureddin Bey, Goltz Paşa gelmeden İngilizler ile hesâbı kapatma gayretine girmişti⁹⁸.

İngilizler Selmân-ı Pâk'dan 130 km uzaktaki Kut'a kadar ric`at etmişlerdi. Nureddin Bey İngilizleri 7 Kanûn-i evvel 1331 {20 Aralık 1915} günü Kut'da da kuşatma altına almıştı. Nureddin Bey Townshend'e bir mektup göndererek; "6. Hint Tümeni'nin teslîm olmasını, Kut'a girmiş olan bu tümen sivil halkın hayatını tehlikeye atmaktadır. Bunun medenî savaşı kurallarına uymadığını," veya Kut'un sivil halkının boşaltılmasını istedi. Townshend, abartılı bir dille bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Kut'a top ve süvâri saldırısı başladı⁹⁹.

Goltz Paşa, 12 Kanûn-i evvel 1331 {25 Aralık 1915} günü Nureddin Bey'in Aziziye'deki karargâhına gelmiş Nureddin Bey'den "İngilizleri yalnızca muhâsara altında tutmakla iktifâ edilmesini ve kesinlikle ta`arrûzdan kaçınılmasını, yalnızca süvârilerin Aliyyü'l-garbî cihetine setr kuvveti olarak sürmesini" bildirmişti¹⁰⁰. Goltz Paşa'nın bu emrini, Türk Milleti'nin faydasına yönelik olmadığını anlayan Nureddin Bey, Goltz Paşa'nın Irâk'a gönderilmesinin tamâmen Almanların Hindistan üzerine yürümek için Irâk'ta gerekli ortamı sağlayıp hazırlık yapma yönünde olduğunu anlamıştı¹⁰¹.

Goltz Paşa'nın İran'daki birlikleri teftiş etmek üzere Irâk'tan ayrılmasını fırsat bilen Nureddin Bey, 24 Kanûn-i evvel 1331 {6 Ocak 1916} günü Kut'a ta`arrûz yapmış ancak bu ta`arrûzda muvaffak olamayıp 2 000 kişi kayıp vermiştir. Kanûn-i evvelin son günlerinde 18.

⁹⁴ Townshend, Irâk Seferim, s. 216.

⁹⁵ Y. H. Bayur, a.g.e., C. III., Ks. III., s. 129.

⁹⁶ Bayur, a.g.e., s. 100.

⁹⁷ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 268.

⁹⁸ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 268.

⁹⁹ Gardner, s. 112-113.

¹⁰⁰ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 2, s. 269.

¹⁰¹ M. Larşer, Büyük Harbte Türk Harbi, C. 1, s. 127.

Kolordu'nun Kut'u muhâsara etmesini, 13. Kolordu'nun da Şeyh Sâid'de toplanan Townshend'in birliklerine saldırması emrini verdi. 51. Fırka Komutanı Halil {Kut}¹⁰² Bey, bu saldırı komutanlığının kendisine verilmesini beklerken Nureddin Bey'in bunu yapmaması onu kızdırdı. Zira Halil Bey'in Enver Paşa'nın amcası olması hasebiyle orduda büyük bir ağırlığı bulunuyordu. Bu olaylar, Nureddin Bey'in Irâk Cephesi'nden alınmasına sebep oldu.

General Townshend'in tesbitine göre, Selmân-ı Pâk Muhârebesi'nin birinci günü sonunda, General Houghton'un birliğinden geriye 700 kişi, General Delamain'in birliğinden geriye 1 000 kişi, General Hamilton'un Livasından geriye 800-900 kişi kalmıştır¹⁰³. Dört seyyar hastahane 3 500 yaralı bulunmaktadır. İngilizlerin yalnızca 22 Teşrin-i sâni {5 Aralık 1915} günü gerçekleşen çarpışmalarda 4511 asker, 317 zâbitten 130 zâbit ölmüştür. Okusford Taburu'ndan 6, Norfolk ve Dorsak taburlarının her birinde 9 zâbit, 110. Tabur'dan 1; 104. Tabur'dan 2; 66. Tabur, 117 Alay 7/2 Taburu'nun her birinden 4 İngiliz zâbiti hayatta kalmıştır. 255 Hint Zâbit'inden 144 kişi hayatta kalmıştır. En ağır zayıyat 24., 104 ve 110. taburlar vermiş bu taburların zayıyatı % 60 nisbetindedir¹⁰⁴.

İngiltere, Çanakkale yenilgisinden dolayı kurduğu komisyona ilâveten ikinci bir komisyon da Selmân-ı Pâk yenilgisini araştırmak üzere kurdu. Mezopotamya Komisyonu¹⁰⁵ adıyla kurulan bu komisyon, Semân-ı Pâk hezîmetinin sebebini araştırmıştır. Komisyon şu üyelerden kurulmuştur.

- 1- Lord George Hamilton, Başkan
- 2- Kont Donoughmore
- 3- Baron Hugh Cecil
- 4- Baron Archibald Williamson
- 5- J. Hodge
- 6- JC Wedgwood
- 7- Amiral Cyprian Biridge
- 8- Sör Neville Gerald Lyttelton

İngiltere'nin Selman-ı Pâk yenilgisi üzerine yapılan tahkîkât raporunda kısaca şu ifâdeler yer almaktadır.

“ ... Townshend, Selmân-ı Pâk'ta bulunan iki Türk Mevâzi`-i Müstahkemesi'ne hücum etmek için 21 Teşrin-i sâni târihinde ileri harekete ibtidâr etti. Muhârebeye ibtidâr etmezden evvel sahne-i harbde kazandığı muzafferiyeti mağlûbiyete tebdil eden Türk kıt`ât-ı mu`âvenesinin vürûdundan haberdâr edilmemişti.

¹⁰² Albay Halil {Kut} Bey, Hâtıratında; Irâk Cephesi'ne gitmek için Erzurum'dan ayrılıp Siirt'den Musul'a kadar koyun postlarından elde edilen sal üzerinde gelip oradan Bağdat'a gitmiş Apandisit teşhisi konmuş ama tedâvisi buralarda mümkün olmamış. Irâk ve Havâlisi Komutanı Nurettin Bey'in emrine girmiş yatalak hâlde onu ziyâret etmiş birliklerini yine yattığı sedye üzerinden idâre etmiştir, diyor. Bu vaziyette neredeyse! “Ben olmasaydım Selmân-ı Pâk zaferi kazanılmayacaktı” demektedir. Selmân-ı Pâk'daki en derme çatma birlik 45. Tümenin olduğu yukarıda izâh edildiği hâlde, “45. Tümen, siperlerinde kahramanca diretti” {Erhan Çifci, Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 2015, s. 143-155.} gibi ifâdeler sâdece lâf ü güzâfdır.

¹⁰³ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 94.

¹⁰⁴ Moberly, Irâk Seferi, C.II., s. 96. {İngiltere'nin 1781 yılında Amerika'da yenildiği Yorktown hezîmetinden sonraki ikinci hezîmeti Semân-ı Pâk savaşıdır.}

¹⁰⁵ Irâk Raporu 1915-1916, s. 4

Muhârebât-ı şedîde ve mu`annidânededen {inatçı} sonra Townshend Teşrîn-i sâni'nin ikinci günü Birinci Türk Mevâzi`-i Müstahkemesi'ni zapt ederek 1 300 esir aldı. Kuvâ-yı mezkûre, İkinci Türk Mevâzi`-i Müstahkemesi'ne nüfûz ettiyse de henüz müvâsalat etmiş olan Birinci Türk Kıt`ât-ı mu`âvinesinin mükâbil hücumlarına m`arûz kaldığı cihetle, Türklerden zapt etmiş olduğu Birinci Hatt-ı müdâfa`a'ya ric`at etmek mecbûriyetinde kaldı. Zâyi`âtımız pek ağır ve müdhiş olmuştu. Townshend, Kutü'l-Amâre'ye ric`at etmek mecbûriyetinde kaldı. Bu çarpışmalardan geri kalan kuvvetler ile Kanûn-ı sâni'nin Onuncu günü Kutü'l-Amâre'ye geldi¹⁰⁶.

Townshend, İngiltere'de soylu bir ailenin mensubudur. Bu savaştaki suç Nixon'a yıkılmaya çalışılmış Townshend kurtarılmıştır.

Nureddin Bey, Goltz Paşa'nın Alman menfaatleri yönündeki tutumunu beğenmediği ve rahatsızlıklarını Enver Paşa'ya bildirdiği hâlde, bu cephede etkisiz hâle getirilmeğe çalışıldı. Kendisinin pasifize edilmesine karşı çıktığı için 10 Ocak 1916 günü Irâk Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak başka bir göreve ta'yîn edilmesi için Bağdat'a gönderildi. Irâk Cephesi Komutanlığı'na, Nureddin Bey'in komutası altında görev yapan Halil Bey {Kut} 13 Ocak 1916 günü cephe komutanı ta'yîn edildi. Halil Bey'i cephede güçlü kılmak için Kafkas Cephesi'nde görev yapan Albay Ali İhsan {Sâbis} Bey birliğiyle birlikte 30 Ocak 1916 tarihinde Irâk Cephesi'ne gönderildi¹⁰⁷. Goltz Paşa, 19 Nisan 1916 günü Bağdat'ta tifüsten ölünce, 14 Mart 1916'da Mirliva rütbesine yükseltelen Halil Bey, 19 Nisan 1916 günü 6. Ordu Komutanlığı'na getirildi¹⁰⁸. Mirliva Halil Bey, komutayı ele aldığı anda İngiliz birlikleri Dicle Nehri'nin oluşturduğu üç tarafı bataklıklar ile çevrili Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırılmış teslim şartlarını görüşme durumundaydı. İngiliz birliklerinin erzâkı bittiği, para karşılığında { 1 000 000 altın}¹⁰⁹ kurtulma tekliflerinin reddedildiği ve çemberi yaracak gücünü Selmân-ı Pâk'ta yitirdiği için 29 Nisan 1916 günü teslim oldu. Kutü'l-Amâre'de İngilizlerin büyük mağlûbiyetine nokta konarak Townshend'in de içinde olduğu 5 general, 481 subay, 7 000'i Hintli olmak üzere 13 300 er esir alındı. Bu hezîmeti Lord Kitchener az gösterse de İngiltere yönetimi kabul etmiştir¹¹⁰.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kazanılmasında en büyük pay, Albay Nureddin ve onun bu cepheden uzaklaştırılmasından sonra da plânlarını sürdüren, Kutü'l-Amâre'de İngiliz birliklerini çember altında tutan 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan {Sâbis}Bey'e aittir¹¹¹. İngiliz birlikleri Selmân-ı Pâk yenilgisinden sonra, Kutü'l-Amâre'ye doğru çekilirken tekrar Türk birliklerine 9-10 Mart 1916 tarihlerinde taarruzlarda bulunan İngiliz birliklerini Sâbis'te yenen Türk birliği de 13. Kolordudur.

Osmanlı Devleti'nin Kutü'l-Amâre Zaferi'nden sonra, 13. Kolordu'nun Kafkas Cephesine gönderilmesiyle bu cephe zayıflatılmıştır. Bu boşluktan yararlanmayı bilen İngiltere, birliklerini takviye edip Bağdat'ı {11 Mart 1918} ele geçirip Irâk'a hâkim oldu. İngiltere, 29 Eylül 1918'de Bağdat'ın kuzeyindeki Ramadiye'yi, 6 Kasım 1918'de Teksit'i alarak bu cephedeki istilâsını noktaladı. Bu gelişme, doğudan ilerleyen Rus birlikleriyle irtibat

¹⁰⁶ Irâk Raporu 1915-1916, s. 14-15

¹⁰⁷ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, C. 4, Nehir Yayınları, İstanbul 1993,

¹⁰⁸ Mirliva Halil Paşa 19 Nisan 1916'da vekâleten 27 Nisan 1916'da asaleten 6. Ordu Komutanlığı'na atandı.

¹⁰⁹ Journal Le Matin 13 Mars 1917

¹¹⁰ Kitchener's speech on fall of Kut Lord Kitchener's speech to the House of Lords on the fall of Kut, 4 May 1916.

On 29 April 1916, after a siege lasting almost five months, 11,800 British and Indian troops surrendered the Mesopotamian town of Kut to the Turks. News of this setback, which happened just a few months after the evacuation of Gallipoli, was greeted with dismay in Britain. Kitchener's speech to the House of Lords on 4 May thus aimed to portray the surrender in a heroic light. Both the besieged troops of General Townshend {now 'in their honourable captivity'} and the relief force that was sent unsuccessfully to rescue them are given fulsome praise. Recriminations were saved for a late date. Pro 30/57/71 {4 May 1916}.

¹¹¹ Bu zaferde önemli katkı sağlayan Irâk Şeyhü'l-Meşayih Uceymi Sadun Paşa'yı da unutmamak gerekir.

sağlanmasına sebep oldu¹¹². Halil Paşa, İngilizlerin Musul'a kadar ilerleyişinde 6. Ordu Komutanı'dır. Halil Paşa, 28 Haziran 1918 tarihinde Kafkas Cephesi Şark Orduları Grubu Komutanlığı'na ta'yîn edilince, Halil Paşa'dan boşalan 6. Ordu Komutanlığı'na 1 Eylül 1918'de Ali İhsan Paşa atandı. Bu günlerde savaş bitmek üzere ve sulh görüşmeleri yapılmaktaydı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütârekesi hükmünce Musul boşaltıldı. Irâk'ı terk etme faturası da Halil Paşa'ya değil Ali İhsan Paşa'ya kesildi.

SONUÇ

Korkak, câhil ve özgüven sâhibi olmayan kişiler, sarmaşıklar gibi etrafındaki güçlü olanlara tutunarak hayatlarını sürdürürler. Güneş batarken, cisimlerin gölgeleri uzun olur. Târih bu iki karakteri ayırt etme bilimidir.

Selmân-ı Pâk, sıradan bir şehir olmayıp M.Ö. 3. asırdan beri bir çok medeniyetin merkezidir. Doğu Hıristiyanlığı buradan yayılmış, krallar tâcını burada giymiş, azîzler buraya defnedilmiş, sahâbe tarafından yönetilmiş ve buraya medfûn olmuş, uzun yıllar Asya-Avrupa arasındaki ticâret merkezi hüviyetini taşımıştır. Kendisi çok bilinmese de İstanbul, Bağdat, Kudüs ve Roma gibi şehirlerin mistik özelliğini o da taşımıştır. İslâm ülkesi olması, ilk defa Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiş, bu konumu 1915 yılına kadar devam etmiştir. 1915 yılında tekrar bir Hıristiyan ülkesi hâline getirilmek istenmiş ancak Selmân-ı Pâk zaferiyle bu arzu bir süre geciktirilmiştir.

Batı müellifleri veya bunların yörüngesinde bulunan kalem, döneme ait olmayan zaman dilimini anlatırken bile “*Selmân-ı Pâk*” ve “*Medain*” ismini kullanmamak için a`zamî gayret göstermektedirler. Zira Selmân-ı Pâk, İslâm âleminde bilinen bir sahâbeye adfen verilmiş isimdir. Medain ismi yine İslâm'ı hatırlatmaktadır. Ctesiphon ise Hıristiyanlığı, mecûsilîği, Putperestliği akla getirir. Cehâlet veya kasdî tercîh kimilerince bu yönde kullanılmıştır. Bir döneme ait terminoloji ne ise o dönemden bahsedilirken aynı terminolojiye sâdik kalmak bilimselliğin esâsıdır. Geçmişteki terminolojinin, okuyucuyu aydınlatabilmesi için sonraki safahatının da verilmesi yine bilimsel düşüncenin olmaz ise olmazıdır. Selmân-ı Pâk ismi, bu zaferin yapıldığı güne kadar 1213 yıldır kullanılmaktadır. 1915 yılında bu ismi taşıyan bir meydan muhârebesinden bahsederken, hâlâ 652¹¹³ yılından önceki ismiyle zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bir kısım neşriyatta, İngiliz siyâsetine bir kılıf uydurmak maksadıyla, Ctesiphon isminin Townshend tarafından Hintli Müslimânları yanıltmak için kullanıldığı ifâde edilmekte ise de bu doğru değildir. 1213 yıldır kullanılan bir ismin, 5 ay için kullanılması sonrasında kalıcı hâle gelmiş olduğunu düşünmek ne derece doğrudur? Gayr-ı Müslim neşriyatın tamamında özellikle “Ctesiphon” adı vurgulanarak yer almaktadır¹¹⁴.

Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi ile “*süper güç*”, “*yenilmez Büyük Britanya'nın*” önce Çanakkale'de ve daha sonra Irâk'ta yenildiği tescillendi. İngiltere, başta sömürgeleri olmak üzere dünyada büyük prestij kaybına uğradı. Süper güç, ortadan kalkıp Rusya, Almanya, Fransa, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri gibi yeni güçler ortaya çıktı. Bu durum devletler arasında bloklaşmaların doğmasına zemîn hazırları. Savaş sonrasında iki kutuplu bir dünya ortaya çıktı.

İngiltere'nin Irâk'ta kalıcı olarak düşündüğü projeler, Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi'nde yenilmesi üzerine gecikti. Çanakkale hezîmetinin ve prestij kaybının giderilmesi gerçekleştirilemedi. Emperyalist devletlerin Birinci Dünya Savaşı'na kadar elde ettikleri sömürgelerine, önceden olduğu gibi kolayca sömürge katamadı. Orta-doğu ve Asya'da

¹¹² E. Z. Karal, IX, s. 512-513. Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 6., s. 3528-3529.

¹¹³ Selmân-ı Farisi'nin vefat yılı.

¹¹⁴ Paul, Knight, The British Army in Mesopotamia, 1914-1918, 2013. Kathleen Kuiper, Mesopotamia: The World's Earliest Civilization, 2010. Colin McEvedy, Cities of the Classical World: An Atlas and Gazetteer of 120 Centres of Ancient Civilization, 2011. Bunlardan bir kaç.

hâkim güç olan İngiltere, bu gücünü Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, daha geç devirde Çin ile paylaşmak mecburiyetinde kaldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında, itilâf devletlerinin temel stratejilerinden biri, Rusya ile birleşmekti. Kutü'l-Amâre İngilizlerin eline geçtikten sonra, İran'da bulunan Rus Karargâhı ile doğrudan telefon hattı kurulmuş Rus Komutanı Baranof ile görüşülerek Türk mevzilerine saldırıya geçmesi istenmişti. Bu imdât çağrısı karşısında Baranof, Kut'a değil de doğrudan Bağdat üzerine yürüyüşe geçmişti. Fakat bu günlerde Townshend Kut'da esir alındığı için Rusların Kuzey-doğu Irâk topraklarından İngiliz birlikleriyle birleşmesi de gerçekleşmemişti¹¹⁵. Çanakkale'de bu birleşme fikri denendi fakat başarılı olunamadı. Irâk'ta denendi ancak Selmân-ı Pâk ve Kutü'l-Amâre Zaferi neticesinde yine başarı elde edilemedi. Bu durum, 1916 yılında biteceği plânlanan savaşın iki yıl uzamasına sebep oldu. Dâhilî çekişmeler içinde bulunan Rusya, savaşın uzamasına daha fazla tahammül edemeyip rejim değişikliğiyle iç işlerine dönmek mecburiyetinde kaldı. Bolşevizmin Rusya'da tutunabilmesi için, Ekim 1917'de savaştan çekildiği gibi savaş süresince ele geçirdiği topraklardan da geri çekildi. Rusya'daki bu gelişme, itilâf devletlerinin Osmanlı toprakları üzerinden fiilî irtibat kurma fikrini tamâmen ortadan kaldırdı. Savaşın sona erip mütârekelerin imzalanmasından sonra Anadolu'dan başlatılan Türk Millî Mücâdele Hareketi, özellikle Doğu Anadolu'da Ruslara karşı değil de Ermenilere karşı yürütüldü. Rusya, müttefikleriyle bağlantı kurabilseydi veya rejim değişikliği yaşamasaydı, Doğu-Anadolu'dan çekilmesi imkânsızdı. Bu durum, Millî Mücâdele'nin başarılmasını zora sokacağı gibi belki de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri atılamayacaktı.

Irâk Cephesi'nde Nureddin Bey, gerek Arapça bilmesi ve gerekse Arap Aşiretleri ile ünsiyet kurmakta zorluk çekmemesinin sonucu olarak bir çok aşiretin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarını sağladı. Bu husustaki güven göstergesi olarak Kerbelâ'da şehîd edilen ve kabrinde muhafaza edilmekte olan Hz. Hüseyin'in kılıcı ve sancağı, Kerbelâ'da büyük bir tören ile Basra ve Bağdat Vâlisi de olan Nureddin Bey'e teslim edildi¹¹⁶. Nureddin Bey, bu tarihî olayı kendi hâl tercümesinde de belirtmişti¹¹⁷. Bu törenin fotoğrafları Harb Mecmuası Dergisi'nde neşredildi. Bu olay, daha sonraki günlerde Müslimânlar arasındaki mezhep farklılıklarının giderilmesinde önemli rol oynadı.

Târihte hiç bir zaman kökü kesilmeyen tavassut mevcuttur. Bu tavassutu; Townshend'i korumak için Nixon'ın suçlu ilân edilmesi, Nurettin Bey'i harcayarak Halil (Kut) Bey'i daha kıdemli Albaylar var iken, onlar arasından seçip general yapılması, bir ay sonra ordu komutanlığına getirilmesi ve on günlük ordu komutanı olduğu hâlde "kahraman" ilân edilmesi alışagelmış olaylar cümlesindedir. Nureddin Bey'in Irâk Cephesi'nden alınması bir başarısızlığın neticesi değildir. O, mizâcî gereği üstlerinin zihinlerinde taşıdıkları entrikalardan uzak kalıp doğru bildiğini yapmış askerî te`âmüllere aykırı olsa da bu anlamda üstlerinin emirlerini yerine getirmemiştir. Nureddin Bey'in bu komutanlık anlayışı, Millî Mücâdele'de ki Merkez Ordusu Komutanlığı, Büyük Ta`arûz'da Birinci Ordu Komutanlığı döneminde de devam ettiği görülecektir.

Bu çalışmada belirtildiği gibi Irâk, savaşın başında zâten Osmanlı Devleti'nce önemsenmemişti. Nureddin Bey'in komutan olmadan önceki günlerde yaşanan ma`lûbiyetler, bu cepheye dikkatlerin kesilmesine sebep oldu. Nureddin Bey daha göreve başladığı ilk günlerde, derme çatma birlikler ile sonuç alınamayacağını anlayıp Selmân-ı Pâk'ta bir savunma mevzi'sinin teşekkülüne başlamıştı. Irâk Ordusu Komutanlığı'nı devr alıp birliklerin vaziyetini gördükten sonra, İngilizleri Kutü'l-Amâre'de değil Selmân-ı Pâk'ta yenmeyi plânlamıştı. Bu

¹¹⁵ Larşet, Büyük Harpte Türk Harbi, C. 1., s. 139

¹¹⁶ Harp Mecmuası, S. 1, Teşrin-i sâni 1331, s. 12.

¹¹⁷ Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ATAM Yayınları 2014.

sebeple Kutü'l-Amâre'den geri çekilişi, Irâk Cephesi'ndeki stratejinin bir parçası olarak görmek gerekir.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi'nin kazanılmasının sonucunda elde edilen bir zaferdir. Selmân-ı Pâk'da İngiliz birliklerinin % 30'u, İngiliz Generali Townshend'e göre % 40'ı imhâ edilmemiş, Kutü'l-Amâre'de İngiliz ordusu açlığa ve hapse düşürülmemiş olsaydı, bu zafer herhalde kazanılamazdı.

Nureddin Bey'in Kutü'l-Amâre'den Selmân-ı Pâk'a çekilmesi sonrasında, bizzat Townshend'in belirttiği Türk zayıf atı 1700, İngilizlerin ise 1229 kişidir. Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi'nden sonra ise Türk birliklerinin toplam kaybı 119 subay 5 901 erdir. Bu kaybın yarısından fazlası yerli halktan oluşturulan ve eğitimi tam olarak tamamlanmamış olan 45. Türk Fırkası'na aittir. İngilizlerin kaybı ise 292 subay, 4 401 er ve 10 000 esirdir. İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de karargâhlarıyla birlikte teslim olmadan önceki kaybı 14 693 kişi, Türklerin ise 6 000 civârındadır. İngilizlerin bu kayıplarına, Kutü'l-Amâre'de Türkler'e teslim olan 13 300 kişi ilâve edildiğinde, İngilizlerin Irâk'ta konuşlandığı 25 000, yerel halktan istihdâm ettiği 3 000 kişiyle birlikte ortaya çıkacak rakam yaklaşık olarak elde edilmektedir. Osmanlı Devleti, Çanakkale'de 250 000, Kafkas Cephesi'nde 90 000 şehid vermiştir. Bu şehidlerin yanında Nureddin Bey'in komuta ettiği birliklerin uğradığı kayıp ortadadır.

Irâk Cephesi'nde, genel algı olan “*cihâd çağrısına uyulmadığı*” fikrinin yanlış olduğu da ortaya çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi İslâm dünyası, cihâd çağrısına kayıtsız kalmamış ve desteklediklerini bildirmişlerdir. Hindistan, Belucistan, Avustralya, İran, Azerbaycan, Balkanlar, Fas... gibi yerlerde bu çağrının fiilî emmâreleri de görülmüştür. 2 Ekim 1915 tarihinde Kâbil'e giden Türk-Alman Hey'eti'nin girişimleri sonucunda Afgan-İran-Türk ittifâkı gerçekleşme seviyesine gelmişti. Ancak Rusya'nın Erzurum'u 16 Şubat 1916 günü istilâ ettikleri duyulunca, bu ittifak girişimi hükmünü yitirmiştir.

Semân-ı Pâk ve arkasından Kutü'l-Amâre hezîmeti, İngilizleri tarifi imkânsız zorluğa sürüklemiştir. İngiltere, bu hezîmetten sonra bütün gücünü askerî alana hasredip 5 000 000 kişiyi silah altına toplamış harp fabrikaları yirmi dört saat çalıştırılarak ihtiyaçtan fazla silah üretimine gidilmiştir¹¹⁸.

Bütün olumsuzluklara rağmen, Irâk Cephesi'nde Türk ordusu gücünü dünyaya ısbat etmiş cihan savaşının yapılış felsefesini değiştirmiştir.

KAYNAKLAR

- ALICI, Mehmet, “Sasani İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hıristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56/1., 2015.
- AS, Erdal, XVI. yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yarısına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 46, Ankara 2010.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 11, Fihrist 37.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 23, Fihrist 1, 10.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 28, Fihrist 1, 26.
- AVCI, Casim , Medâin, TDVİA. C. 28, Ankara 2003.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâp Tarihi, C. III, Ks. III, Ankara 1951.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. III, Ks. I., Ankara 1979.
- Cavid, Irâk Seferi ve İttihâd Hükûmeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsiyesi, Müdafâ'a Matba'ası 1334.
- ÇİFCİ, Erhan, Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 2015
- ÇOLAK, Kamil, Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgâli ve Tahliyesi (1798-1801) SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-II).
- Engdahl, William, Oil And the Origins of the “War to Make the World Safe For Democracy, Hoboken, New Jersey, Wiley-Blackwell, 2007
- Gardner, Nikolas (Terc. Mehtap Gün) Kut'ül-Amâre, Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916), Nesil y. İstanbul 2016.
- Harp Mecmuası, S. 1, Teşrin-i sâni 1331.
- Irâk Raporu 1915-1916, Times Gazetesi 27 Haziran 1917, neşredilmiştir. İstanbul Matba'a-i Âmire 1333.

¹¹⁸ Larşer, Büyük Harpte Türk Harbi, C. 1., s. 146.

- Irâk'a Dâir Muhârebe Notları, (Terc. Hüsameddin) Hindistan/Simla 1915, Dersa`adet Matba`ası 1333.
Irâk Seferi'ne Dâir İfşâ`at, (Terc. Yüzb. Rahmi) "Beyaz Kitap". İstanbul Matba`a-i Âmire 1332,
Journal Le Matin 13 Mars 1917.
KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, IX, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
KENAN, Mehmet, Büyük Harbde İnan Cephesi, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matba`ası 1928.
KNIGHT, Paul, The British Army in Mesopotamia, 1914-1918, 2013.
KUIPER, Kathleen, Mesopotamia: The World's Earliest Civilization, 2010.
Laşer, M., Büyük Harbte Türk Harbi, C.1 , 1927; C. 2, 1928,
1e GM: des mauriciens à la campagne de Mésopotamie. juin 19, 2015.http://histoiresmauriciennes.com
MCEVEDY, Colin, Cities of the Classical World: An Atlas and Gazetteer of 120 Centres of Ancient Civilization, 2011.
Mehmed Emin, Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi (Katesifon) ve Zeyli, Dersa`adet Matba`a-i Askeriye 1337.
MOBERLY, Frederick James, Irâk Seferi, (Terc. Binb. Cemal), C. II., İstanbul 1928,
Mufassal Osmanlı Tarihi, {Hey`et} C. VI., İstanbul 1972.
NİŞANYAN, Sevan, "Kur`ân'ın Kültürel Kaynakları", Ortadoğu Teknik Üniversitesi Teoloji
Sempozyumu Bildirisi, Ankara 17 Şubat 2015.
Nixon, Sör John, (Terc. Yüsb. Rahmi) 1915 Senesi Nisanî Evâsitinden, Eylül Nihâyetine Kadar Vuku'a Gelen
Harekât-ı Harbiyeden Bahisler, İstanbul Matba`a-i Âmire 1332.
ÖZGİRAY, Ahmet, İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İnan İlişkileri 1920-1938, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,
XI., S. 33, Ankara 1995.
Polat, Ü. Gülsüm "Hint Askerlerinin Singapur'daki İsyânı (1915)". Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/2, 2012,
SABİS, Ali İhsan, Harp Hatıralarım, C. 4, Nehir Yayınları İstanbul 1993,
Seben, H. Taner Singapur'daki İlk Temsilcilerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullâh Efendi, Singapur Büyük Elçiliği,
2014.
Sebilü'r-reşâd Dergisi , S. 318, C. 13, 4 Kanûn-i evvel 1330,
TAŞ, Necati Fahri, Nurettin Paşa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ATAM Yayınları 2014.
TEZCAN, Mehmet, "İpek Yolu'nun İnan Güzergâhı ve İpek Yolu Ticâretine İnan Engellemesi", Türkçe Edebiyat
Kültür Eğitim Dergisi, S. 3/1., 2014.
TOWNSHEND, Charles Vere Ferrers, Irâk Seferim, Dersa`adet Matba`a-i Askeriye 1337.